

АКАДЕМИЧНАТА АВТОНОМИЯ – КАУЗА И ПОСТИЖЕНИЕ НА ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ – ВАРНА (1920 – 1945)

проф. д-р ист. н. И в а н Р у с е в

Въведение

Създаването, утвърждаването и дейността на Висшето търговско училище – Варна, (1920 – 1945) е процес, който се явява съществена част от развитието на българското висше образование през междувоенния период. Много въпроси от историята на това учебно заведение, отдалечена с век назад във времето, днес будят основателно интереса както на изследователите, така и на по-широката публика: как се стига до идеята за неговото създаване, каква увереност и кураж е трябвало да имат създателите му, за да успее техният проект за откриване на първото българско висше училище в провинцията, което е пионер и в конкретна сфера – българското висше икономическо образование; докъде стигат амбициите и възможностите на преподавателите във Висшето търговско училище и ред други.

Сред въпросите от историята на варненската Търговска академия, както това висше училище остава популярно сред варненци, има някои, които заслужават особен интерес, а именно: като висше учебно заведение тя сдобива ли се с академична автономия, как се самоуправлява, какви права получава, как се „поставя“ сред висшите училища на своето време в страната и в Европа. Отговорите на всички тези въпроси са важни, защото те биха хвърлили светлина не само върху историята на Висшето търговско училище – Варна (ВТУ), а и въобще върху историята на българското висше образование през междувоенния период (20-те – 40-те години на XX в.). Още повече, че темата за историята на академичната автономия в български условия все още не е проучвана в своята цялост и специфики, а тя безспорно е компонент на българската академична култура, ако можем да въведем това понятие. Засягана е само епизодично в публикуваните „истории“ на някои от

българските университети¹, но и в тези иначе обзорни трудове тази тема „се губи“ сред много други, по-обща и по-конкретни, сред обилна фактология. Ето защо настоящото изследване има скромната амбиция да я засегне, макар и частично, да провокира научните дирения в тази насока.

Представянето на зараждането, развитието във времето и отстояването на академичната автономия на Висшето търговско училище – Варна, както и на постигнатите резултати в тази сфера от страна на варненските преподаватели, е **основната изследователска цел**, поставена в настоящата студия. **Обект на изследване** са конкретните предприети действия във Варненското търговско училище, постиженията на другите български висши учебни заведения през междувоенния период по отношение на автономията и свързаните с процеса документи – решения на академичните органи, закони, протоколи от заседания на Народното събрание. **Изследователската задача** е свързана с това темата да се разгледа в нейното развитие и в сравнителен план, за да станат възможни в заключение най-точните и верни изводи.

Предложеното в студията проучване има всичките характеристики на едно **историческо изследване** в най-широкия смисъл на тази дума. То се базира върху анализа на голям кръг **исторически извори**: архивни документи – непубликувани и публикувани, спомени (мемоари) на съвременници на събитията, законови актове от епохата, протоколи на Народното събрание и др. Като основни архивни изворови материали са използвани документи от фондове на **Централен държавен архив – София**, и на **Държавен архив – Варна** (Варненската търговско-индустриална камара и Висшето търговско училище – Варна), публикувани стенографски дневници на Варненската търговско-индустриална камара и др. Анализът на използвания изворов материал е извършен с помощта на обемна **литература**, посветена както на историята на ВТУ, така и на други висши учебни заведения от епохата, като по този начин се стига до важни сравнения, изводи и обобщения.

Темата за академичната автономия като кауза и постижение на Висшето търговско училище – Варна, вече бе засегната в наскоро издадена монография на автора на настоящата студия, посветена на историята на ВТУ (Roussev 2020), дотолкова, доколкото тя е пряко свързана със статута, уп-

¹ Вж. напр.: Istoriya na Sofijskiya universitet 1988.

равлението и структурата на Училището, но тук тази тема е представена много по-обзорно, въз основа на по-обширен анализ на историческите извори (главно на законовите актове и на мемоарите) и с опит за изясняване на факторите и условията, способствали постигането на високия академичен дух във варненската алма-матер.

Глава първа

Висшето търговско училище – отвоюваното право на съществуване през призмата на различни интереси

Предшестващите откриването на Висшето търговско училище във Варна (ВТУ) дейности отнемат повече от едно десетилетие и те разкриват както личностите, които имат основните заслуги това да се случи, така и всички онези фактори, които още в този предходен период са пречка за реализирането на проекта. И тъй като тези фактори в различна степен и под различна форма ще влияят върху самоуправлението и автономията на Училището впоследствие, то е редно тук да ги проследим.

Няма никакво съмнение, първоначалната и основната инициатива за откриването на ВТУ принадлежи на първия и дългогодишен директор на Средното търговско училище в града Цани Калянджиев, както и на дейците и ръководството на Варненската търговско-индустриална камара (ВТИК), сред които се откроява активността на Петър Петрович, дългогодишен председател на Камарата. Именно Петрович е един от тези, които имат основни заслуги за откриването на Средното търговско училище през 1904 г. и за изграждането на неговата сграда през 1911 – 1914 г. (Roussev 2020: 39). Хронологията на събитията, довели до създаването на ВТУ, е следната: „кълновете (на идеята за Висшето училище) се появяват в съзнанието на Цани Калянджиев“ още през 1908 г., по време на негова командировка в Австро-Унгария, Швейцария и Германия, за да се запознае с тамошните средни и вечерни търговски училища; идеята е обмислена и по принцип приета от ръководството на Камарата през 1911 г. във връзка с решението за изграждането на новото училищно здание; първата стъпка за положително

решение е направена от XXII сесия на Камарата през 1914 г. и окончателно-то реализиране на идеята за откриване на висшето училище се извършва през 1920 г. от XXV редовна сесия на ВТИК (Kalyandjiev 1936: 255; Otchet 1937: 7 – 8; Kalyandjiev 1939 – 1940: 6 – 7; Tsonev 1995; Kovachev 2009; Kovachev 2012: 10).

Трябва да се подчертае обаче, че още в предшестващия откриването на училището период се развихрят сериозни дебати сред членовете на ВТИК, което показва, че те не са единодушни относно въпроса – трябва ли да има висше търговско училище в града. XXII сесия на ВТИК се провежда на 20 – 21 януари и 3 – 10 март 1914 г. На 21 януари е избрано ново ръководство на Камарата с председател Коста Ранков, подпредседател д-р Иван Екимов и секретар д-р Иван Каросеров. Новото ръководство потвърждава взетото от предшествениците си решение и в заседанието на 4 март 1914 г. включва в дневния ред следната точка: „Откриване на висш търговски курс при Варненското средно търговско училище“ (XXI и XXII redovna sesiya 1914: 429 – 434). От по-късните спомени става видно, че новото ръководство дава своята безрезервна подкрепа на идеята. Но има и членове на Камарата, които са против. Въпреки обстояния и добре аргументиран доклад на Цани Калянджиев, в който се призовава да се следва германският търговско-образователен модел (Kalyandjiev 1914; Kovachev 2009: 9 – 12), някои от членовете на Камарното бюро остават скептично настроени към идеята. Резервите идват главно по отношение на осигуряването на финансовите средства – изказват се съмнения дали Камарата ще успее да се справи сама, ако не се включи в издръжката на училището и държавата; изтъкват се предимствата на европейските висши търговски училища, където българите едновременно могат да учат и чужди езици на добро ниво; посочва се липсата на подготвен за високите цели на училището преподавателски персонал, а ако бъде привлечен такъв от чужбина, той не би познавал добре особеностите на стопанския живот в страната. В крайна сметка дискусиите завършват с положително, но насочено към бъдещето решение, по силата на което се възлага на Цани Калянджиев да запознае с идеята и потърси подкрепата на държавните власти, и по-специално на Министерството на търговията, под чието ведомство се предлага да бъде създадено училището. Гласува се и се

приема следното решение: „Да се открие във Варна висше търговско училище при Търговската камара и да се възложи на бюрото на Камарата, заедно с директора на Средното търговско училище, да реализира това решение, като влезе в споразумение с централната власт, от която зависи този въпрос“².

Дебатите и взетото решение от ВТИК в първите месеци на 1914 г. очертават следната поляризация на позициите по идеята за откриването на висшето училище в града: част от дейците (главно Калянджиев, подкрепян от камарните ръководства през годините)³ са големите поддръжници на тази идея и хората, които успяват да я реализират; друга част от камарните членове обаче са, ако не твърдо „против“, то със сигурност колебливи в своето решение има или не нужда от такова училище, как да се развива то, ще има ли достатъчен финансов ресурс за неговата дейност. На заседание на бюрото на Камарата, проведено през май 1921 г. – т.е. цяла година след официално взетото решение за откриването на училището, отново се прави поименен вот дали да стартира то през есента на същата година, като резултатът от вота е 19 гласа „за“ и 7 гласа „против“. Очертава се следното разделение: против откриването на училището са предимно камарни членове, живущи извън Варна, докато варненци са негови поддръжници (Roussev 2020: 47). Това раздвоение по-късно ще се отрази върху невинаги наличната подкрепа на Камарата, дори ще „прозира“ в опитите ѝ да се меси неконструктивно в управлението на училището.

Още през 1914 г. се проявява една друга важна тенденция, която съпътства варненското Висше търговско училище по целия му път към академична автономия чак до 1944 г. Става въпрос за много често липсващата подкрепа и дори за пречките от страна на столичните институции, които като по правило винаги са се стремели да централизират към София едва проходащото в страната висше стопанско образование дори когато то е такава частна инициатива като варненската. Ето какво си спомня за ситуацията Коста Ранков, тридесетина години по-късно: „При гласуването на тая

² Протокол №4 от 4 март 1914 г. (XXI и XXII редovna sesia 1914: 434).

³ С тяхната подкрепа той осъществява няколко задгранични командировки с цел събиране на информация за проекта за висшето училище (Roussev 2020: 39 – 40; 46 – 47).

сума (5000 златни лв.)⁴ от общото събрание на Камарата, прие се, след дълги дебати, единодушно от всички присъстващи членове, бюджетът с новия параграф за Висшето училище. Обаче с това въпросът не се свърши, защото параграфът за разходване на тази сума следваше да бъде утвърден от г-н министъра на търговията, тогава Жечо Бакалов. След направените постъпки пред Министерството за утвърждаване на бюджета, за моя изненада, съобщи ми се, че Софийската търговско-индустриална камара се противопоставила за откриване на Висше търговско училище в гр. Варна, понеже тя възнамерявала да открие подобно училище в София, за което подготвила и професорския персонал, какъвто нямало във Варна. Благодарение на личните ми връзки с г-н министъра, Ж. Бакалов, бюджетът с гласувания от Камарата кредит за откриване на Висше търговско училище при Варненската търговско-индустриална камара, се утвърди“ (Sbornik v chest 1942: 49).

Доверявайки се на спомените на Коста Ранков, можем да заключим, че създателите на ВТУ дават един добър пример с послание към нашата съвременност: ако една кауза е градивна и се преследва докрай, рано или късно тя ще бъде реализирана, независимо от вече традиционно случващото се българско противостоене по оста „столица – провинция“. Софийската търговско-индустриална камара не само че не открива свое висше училище, но впоследствие ще бъде и един от финансовите благодетели на Варненската академия. През първите 15 години от съществуването на ВТУ Софийската камара му отпуска субсидия от 500 000 лв., която е по-голяма от помощта от около 300 000 лв., предоставена на училището от Варненската община (Roussev 2020: 87 – 88).

С това обаче не се изчерпват трудностите, които идват от София в периода, предшестваш откриването на ВТУ. След като проектът е отново поставен на обсъждане и гласуване по време на XXV сесия на Варненската търговско-индустриална камара, проведена от 12 до 19 май 1920 г., и в крайна сметка е дадено съгласието на Камарата, следващата стъпка е получаване на одобрението на Министерството на търговията. То обаче се бави. И отново в

⁴ От по-късните спомени на председателя на Камарата Коста Ранков става видно, че с негова намеса е осигурена сумата от 5000 златни лв. – „първият бюджет на училището“ (Sbornik v chest 1942: 40).

историческата обстановка „ни въвеждат“ личните спомени, този път на Константин Генов, по онова време председател на ВТИК. Макар че са писани две десетилетия по-късно и по тържествен повод (за сборника в чест на проф. Цани Калянджиев), което обяснява техния субективизъм, тези спомени повдигат завесата и разкриват трудното начало, провокирано от официалните институции в столицата. Генов лично отива в София и иска среща с Райко Даскалов – по онова време министър на търговията в правителството на БЗНС. Срещата се осъществява и на нея варненският търговец настоява да получи министерското одобрение за откриването на училището, за неговите основни документи и за гласувания от Камарата бюджет, предвиден за 1921 г. Даскалов се опитва да отложи във времето своето становище, но настоятелността и твърдостта на Генов стигат до пределната възможна степен: „Аз съм стар търговец, му рекох, и думата ми на две не става. Няма да си отида от тука, докато не утвърдите тези три неща – си спомня Константин Генов и добавя: – Той (министър Райко Даскалов – б.м. И. Р.) се поколеба и не ми даде веднага отговор. Туй, което ми рече, беше уклончиво – да почакаме, щяло да стане, което искаме. Тогаз аз се изразих пред него, че съм човек от старото време, че съм неверни Тома и че не ще се вдигна от стола, докато той не ми подпише трите документа. Министърът се съгласи, подписа ги и разпреди на главния си секретар да телеграфира до г-н Цани Калянджиев, че е утвърдил откриването на училището, на правилника и бюджета му“ (Sbornik v chest 1942: 50 – 51).

Дори да се усъмним в цялата истинност на спомените на Константин Генов, няма как да се усъмним в постигания резултат. Наскоро след срещата в министерския кабинет, на 28 септември 1920 г., правилникът и програмата на Висшето търговско училище са утвърдени със Заповед №7 177 на Министерството на търговията. Изготвя ги Цани Калянджиев, а моделът е взет от немската практика. Заложен е двугодишен (4 семестъра) курс на обучение (Sbornik v chest 1942: 41).

Неотдавна авторът на настоящата студия направи основно проучване в Централен държавен архив в София, с цел да се открие Заповед №7 177 на Министерството на търговията. За съжаление, документът не бе открит (обясненията могат да са най-различни), но това не дава основание да се

мисли, че не е имало държавното позволение „свише“ за създаването на учебното заведение. Доказва го фактът, че в деня на неговото откриване, на 2 октомври 1921 г., в церемонията лично участва държавният глава – цар Борис III, както и министри, представители на академичните среди от София, местните чуждестранни консули, стопански и културни дейци. В словото на царя, както и в телеграмите на министъра на просветата Стоян Омарчевски и на министъра на търговията Райко Даскалов, недвусмислено се посочва, че се открива „...първото българско Висше търговско училище“ (Roussev 2020: 47 – 52).

Глава втора

В контакт – конфликт със създателя: Варненската търговско-индустриална камара

Както вече стана въпрос, още от началото на своето съществуване ВТУ има изготвен и функционира съобразно свой Правилник, а впоследствие е съставен и „Правилник за дисциплината във ВТУ – Варна“. Тези документи са периодично променяни и актуализирани в зависимост от структурните промени в учебното заведение и са били своевременно предоставяни за преглеждане и одобряване от страна на централната администрация, най-напред на Министерството на търговията, под чието ведомство се създава и работи до 1924 г. училището, а след това и на Министерството на народното просвещение. Така например в началото на 30-те години на XX в. са поредните одобрения на двата документа от просветното министерство – на Правилник със заповед №2 740 от 9.IX.1932 г. и на Правилника за дисциплината – одобрен от Министерството на народното просвещение, със заповед №2 758 от 21.VIII.1931 г.⁵

Съгласно Правилника още от подготвителния период за откриване на Висшето търговско училище във Варна неговото управление се осъществява от две основни институции: Върховен училищен съвет и Академически съ-

⁵ Централен държавен архив – София (по-нататък: ЦДА), Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1315, л. 66 – 72; 74 – 75.

вет (АС)⁶. Върховният съвет (наричан в някои спомени и документи „кураториум“) решава финансовите, персоналните и по-важните административни въпроси, докато Академическият съвет се концентрира главно върху педагогическите проблеми. В първия вариант на Правилника е отбелязано, че Върховният съвет се конституира за две години и се състои от следните лица: председателя и секретаря, и двама избрани членове на ВТИК, кмета на Варна или негов заместник, председателя на Варненската окръжна постоянна комисия, ректора и трима избрани професори или доценти из средите на академическия състав на училището, като е допусната възможността в началния организационен период преподавателите да са по-слабо представени в съвета с оглед на това, че тепърва предстои тяхното набиране (Stenograficheski protokoli 1920: 156 – 157). Този състав ясно очертава ангажиментите на Камарата, Варненската община и обществеността в града за изграждането и развитието на ВТУ. В първия формат на Върховния съвет влизат председателят на ВТИК Константин Генов, който е председател и на Съвета, членовете на Камарното бюро: Петър Кирчев, д-р Иван Екимов и Йордан Константинов, варненските общественици Йордан Пекарев (председател на тричленната комисия на Варненската община) и арх. Дабко Дабков, както и новоизбраният пръв ректор на училището Цани Калянджиев (Bliznakov, Kovachev, Tsonev 2001: 20).

Първият Академически съвет е проведен на 8 ноември 1921 г. и в него участват всички тогавашни преподаватели, а именно: Ц. Калянджиев – ректор, Ф. Белмер, М. Минчев, Израил Шалом и М. Котаров. Разглеждат се текущи въпроси, сред които зачисляването на студентите. Очевидно през първата година това зачисляване става през цялата година, като новозаписаните студенти са бивши възпитаници на средното търговско училище в града, на търговската гимназия в Бургас, на гимназии в страната, на търговски училища в чужбина⁷. Второто заседание на Академическия съвет е проведено

⁶ Във всички официални документи на ВТУ се използва наименованието „Академически съвет“. Същото понятие се използва и в официалните документи по онова време, главно в законите за просветата и в законите на другите висши училища. Затова тук ще използваме именно него, а не придобилата днес по-широка употреба форма „Академичен съвет“.

⁷ Държавен архив – Варна (по-нататък: ДА – Варна), Ф. 122К, оп. 1, а.е. 1, л. 1.

на 31 декември 1921 г. и в него се включват и двама нови преподаватели – Ив. Стоянов и Н. В. Долински⁸. През първата учебна година се провеждат общо 9 заседания на Академическия съвет⁹.

Налага се практиката Академическият съвет (АС) на ВТУ да провежда повече на брой заседания през годината (понякога двойно повече, а понякога дори в пъти повече от броя на заседанията на Върховния училищен съвет), да разглежда и решава по-голям кръг от въпроси, свързани с пряката дейност на училището, а Върховният съвет да се концентрира върху по-важните проблеми, да обсъжда, приема или отхвърля вече взети в заседанията на АС решения.

Още от началото, от втората – третата година от съществуването на ВТУ, сред неговите преподаватели се появява стремежът да се постигне организацията на Софийския държавен университет. Това е моделът, който започва да се следва през целия този начален период пък и по-късно, и главно силното желание за академична автономия, вече постигната в Държавния университет, а и в музикалната и художествената академия по онова време (20-те години на XX в.). В резултат се стига до приемането от страна на Камарата на нов училищен правилник, съгласно който главното управление отново остава в ръцете на Върховния училищен съвет, но в него вече влизат по равен брой представители на Камарата и на Академическия съвет – по петима, а не само ректорът от страна на ВТУ, както е в самото начало. Върховният съвет запазва приоритет върху управлението и контрола: той е с решаваща дума по бюджета и назначаването на преподавателите, като предлага техните кандидатури на министъра на народното просвещение, с чиято заповед става постъпването на работа. Междувременно обаче Академическият съвет разширява правомощията си по всички учебни, педагогически, персонални и дисциплинарни въпроси. Именно АС избира кандидатите за преподаватели в училището, той преценява научните и преподавателските им качества, има инициативата за дисциплинарно преследване на преподаватели, за тяхното уволнение, изготвя бюджета.

Всъщност опитите за все по-активно участие на Академическия съвет в управлението на ВТУ датират още от първите години. Показателни в това

⁸ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 1, л. 2 – 13.

⁹ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 1, л. 1 – 36.

отношение са опитите за увеличаване на броя на неговите представители във Върховния училищен съвет. В края на първата учебна година за представител на ВТУ във Върховния училищен съвет е избран Ф. Белмер – той е втори представител в съвета, заедно с ректора. Това става на заседание на АС на 14 юли 1922 г., на което е проведено тайно гласуване¹⁰. По това време доц. Белмер (малко по-късно през същата година вече професор) изпълнява функциите на зам.-ректор. В отсъствието на Ц. Калянджиев той председателства заседанията на АС. През втората учебна година броят на представителите на АС във Върховния училищен съвет се увеличава с още двама, въз основа на „чл. 3 и 7 от Правилника и по предложение на Върховния училищен съвет“. Новоизбраните на 17 ноември 1922 г. представители на АС във Върховния съвет са редовните доценти д-р Г. Петков и д-р Я. Арнаудов¹¹. Така изглеждат нещата съгласно решенията на АС, но от протоколите на Върховния училищен съвет е видно, че чак до края на 1925 г. в неговите заседания участва единствено и само ректорът Ц. Калянджиев. Вероятно само той има право на глас от страна на преподавателския състав на училището.

В състава на Върховния училищен съвет влизат едни от най-изявените ръководители и представители на Варненската търговско-индустриална камара. Заслужава да се споменат имената на Яков Найденов, председател и подпредседател на Камарата, в течение на 12 години почти непрекъснато член на съвета и на д-р Иван Екимов, подпредседател на Камарата и член на съвета през 1922 г. (Arnaudov 1942: 73).

Повратен момент в управлението на ВТУ и на неговите ръководни органи се явява новият Закон за народната просвета от 1924 г.¹² Три са главните нововъведения за Варненската академия, постигнати с този закон: за първи път правно се регламентира наличието на висши стопански училища в страната, на които е посветен отделен дял в закона; вследствие от влизането на закона в сила, ВТУ преминава от ведомството на Министерството на

¹⁰ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 1, л. 24.

¹¹ ДА – Варна, Ф. 122К, а.е. 1 – Протоколи от заседания на Академическия съвет (8.XI.1921 – 6.XII.1923 г.), л. 53 – 54.

¹² Точното наименование на законовия акт е: Закон за изменение и допълнение на членовете от Закон за народното просвещение. // ДВ, №79, 10.07.1924.

търговията под това на Министерството на народното просвещение; във ВТУ се пристъпва от две- към тригодишен курс на обучение.

След обнародването на Закона започва тежката процедура по изработване на новия правилник на училището, в която Академическият съвет и Камарата влизат в конфликт относно най-възловия въпрос – в каква степен да се разшири автономията на ВТУ. На моменти се стига до сериозни нападки и дори до заплахата от страна на Камарата, че училището ще бъде закрито. Все пак разумът надделява. През 1925 г. след едно продължително съвместно заседание на АС с ръководството на ВТИК, ръководено от председателя Константин Генов, се стига до споразумение относно новия правилник, осигуряващ максимално допустимата съгласно закона от 1924 г. автономия на ВТУ (Arnaudov 1942: 77).

Въпросното заседание е проведено на 4 декември 1925 г. и на него присъстват: Константин Генов – председател на ВТИК, Спиро Спиров – секретар на Камарата, членовете на Камарата и нейни представители във Висшия училищен съвет: Гюлмезов, Никола Върбанов, Станчо Савов, ректорът на ВТУ Ц. Калянджиев и редовните преподаватели: Белмер, Андерсон, Греков, Константинов и Арnaudов. При обсъждането на проекта за правилник се взема решение да се измени чл. 6, като в новата редакция на този член да се определи съставът на Висшия училищен съвет както следва: „председателят на Варненската търговско-индустриална камара или неговият заместник, секретарят на същата или неговият заместник, трима представители на Камарата, избрани от сесията ѝ, ректорът на Училището или заместникът му и 4 редовни преподаватели на същото, избрани от Академическия съвет“¹³. В заседанията се заявява позицията на преподавателите за по-голяма академична автономия, но в същото време те подчертават, че „са далеч от мисълта за една безогледна опозиция и борба против камарните представители, респ. бюрото на Камарата“. За да потвърдят своята воля за разбирателство с Камарата, преподавателите запознават заседанието с протокол на АС от 14 октомври, в който са заявени „значителни отстъпки по най-главните членове на новия правилник“¹⁴.

¹³ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 8, л. 83.

¹⁴ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 8, л. 82.

Новият правилник влиза в сила веднага след заседанието от 4 декември 1925 г. Показателен в това отношение е съставът и организацията на дейността още на следващото заседание на Върховния съвет, проведено на 11 февруари 1926 г. В него участват К. Генов като председател и като членове: Гюлмезов, Н. Върбанов и П. Пенев от квотата на Камарата, ректорът на училището Ц. Калянджиев и Ф. Белмер, О. Андерсон, д-р Я. Арnaudов и Св. Греков – преподаватели и представители, излъчени от АС на ВТУ¹⁵. На същото заседание се взема решение „да се напечата новият правилник, като по-важните му членове се преведат и на френски език за даване възможност на чуждестранните висши училища да се запознаят с организацията на академията ни“¹⁶.

Всъщност голямото завоевание в правилника от 1925 г. е прехвърлянето на управлението от Върховния училищен съвет към АС, чиито правомощия изключително се разширяват: той избира преподавателите въз основа на доклад, представен от неговите членове; прави преценка за научната и педагогическа дейност на преподавателите и дава мнение за уволняването им; извършва хабилитирането на преподавателския състав, както и неговото повишаване въз основа на научните приноси; упражнява дисциплинарна власт по отношение на преподавателския и обслужващ персонал, на студентите; занимава се с всички учебни и педагогически въпроси; избира ректора; изработва проекта за бюджет; избира петима свои представители за членове на Върховния съвет и т.н. При изготвянето на този нов правилник се вземат предвид основните принципи, залегнали в закона и правилника за дейността на Софийския университет, и тези принципи ще се отстояват през следващите двадесет години до края на съществуването на ВТУ (Arnaudov 1942: 77).

Съвременникът и пряк участник във всички тези процеси, проф. д-р Янаки Арnaudов, ще обобщи продължилата години наред борба за утвърждаване от страна на Училището и на неговите преподаватели по следния начин: „Въпросният правилник от 1925 г., който по липса на специален закон за училището ни има силата на такъв, позволи, в течение на 16 години,

¹⁵ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 8, л. 86 – 89.

¹⁶ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 8, л. 88 – 89.

то да се развива като висш научен институт и да се наложи на нашата общественост като такъв, въпреки многото пречки, с които имаше и има още да се бори. Основните негови положения, както и кристализираният богат опит от досегашния живот на училището послужиха като основа за редица законопроекти за същото, които Академическият и Върховният съвет са работили и приемали от 1933 г. насам, обаче, по една или друга причина, не се е стигало до прокарването им през Народното събрание. Последният от тях предстои да бъде приет от Министерството на народната просвета, за да бъде след това прокаран през парламента. Така и по законодателен ред ще бъдат потвърдени и разширени придобивките на 20-годишния живот и развитие на училището“ – пише проф. Арnaudov в началото на 40-те години (Arnaudov 1942: 77).

Протоколите от заседанията на Върховния съвет загатват за наличието на конфликтни моменти между Камарата и училището и за разширяването на академичната автономия на ВТУ още през 20-те години на ХХ в., но със сигурност този процес не е така бърз и лесен. Няма съмнение, в началото Цани Калянджиев и Върховният училищен съвет имат добро сътрудничество, особено при назначаването на първите хабилиитирани преподаватели. И в двете страни се извява стремеж да се прилагат онези изисквания и критерии, които Законът за народното просвещение предвижда при назначаването на доценти и професори в Държавния университет в София. Конкретно за доцентската процедура чл. 310 от Закона изисква обявяването и провеждането на явен конкурс, „избор на лице със завършено средно или висше образование“, което трябва да представи научна разработка като хабилитация „по предмета на надлежната катедра“¹⁷. Именно такъв е случаят с избора на д-р Георги Петков, доктор от университета в Ерлаген, за пръв титуляр във ВТУ по дисциплината „Финансова наука“. Д-р Петков представя като хабилитация три научни произведения, едно от които е „Ръководство по финансова наука“. На 22 юли 1922 г. Върховният училищен съвет го избира за редовен доцент, след което последва неговото официално назначаване в училището от министъра на народното просвещение (Vachkov et al. 2016: 22 – 23).

¹⁷ Закон за народното просвещение. // ДВ, №49, 5.03.1909; изм. и доп. ДВ, №87, 21.07.1921.

Не така стоят нещата обаче, когато се нажежава политическата обстановка в страната през лятото и есента на 1923 г., а също и през следващите години. В ситуация на политически и идеологически сблъсъци много често Камарата и академичното ръководство на ВТУ застават на различни позиции. Показателен е примерът с уволнението на тук споменатия д-р Георги Петков през 1924 г. Уволнението е поради политическите му убеждения, при все че доц. д-р Петков се очертава като един от обещаващите преподаватели на новосъздаденото висше учебно заведение¹⁸. Решението за освобождаването на д-р Петков е на бюрото на Камарата и въпреки подкрепата на преподавателите и студентите, той трябва да напусне, за да се върне отново на преподавателската катедра през 1944 г., но за кратко (до 1947 г.). Всъщност уволнението на доц. Г. Петков през 1924 г. дава повод за първия сериозен явен конфликт между ВТИК и ВТУ. Камарата иска отстраняването на преподавателя като член на Социалдемократическата партия, която след трагичните събития от есента на 1923 г. се поставя в една категория с партията на комунистите, а набиращият сила климат на академична автономия във ВТУ дава упование на преподавателите и студентите да се противопоставят на решението на ВТИК. Против уволнението на доц. Петков се обявяват Академическият съвет и Настоятелството на Студентското дружество, 29 студенти подписват протестно писмо в негова подкрепа¹⁹. Въпреки това ВТИК е непреклонна и от 1 октомври 1924 г. преподавателят е отстранен от Търговската академия (Vachkov et al. 2016: 24 – 28).

Най-голям противник на външното вмешателство в работата на училището, пък и дошло от страна на институцията, която го е създала – ВТИК, е проф. Цани Калянджиев. Неведнъж през 20-те години на XX в. той проявява твърдост и неотстъпчивост в защита на училищната автономия. Позовавайки се на училищния правилник, проф. Калянджиев не допуска варненските полицаи в сградата на училището, в опита им да арестуват студенти с леви убеждения и постъпки, но по-късно (през 1932 г.) влиза в конфликт

¹⁸ Току-що спечелил доцентски конкурс, при откриването на втората учебна година на 1 октомври 1922 г., д-р Петков е определен да изнесе академично слово (Arnaudov 1942: 73).

¹⁹ ДА – Варна, Ф. 63К, оп. 1, а.е. 222, л. 215 – 222, 131 – 134, 230 – 231, 232 – 233; Ф. 122К, оп. 1, а.е. 2, л. 68 – 69, а.е. 8, л. 29 – 31.

именно с такива студенти, тъй като те провокират безредици и бунт в учебното заведение. Влиза в конфликт и с Камарата, след като нейни членове се намесват грубо в обществения живот на преподавателите и студентите. Стига се дори до това, че през 1929 г. проф. Калянджиев подава оставка като ректор на училището, но твърдата му позиция явно е своевременна и дава резултат, тъй като оставката не е приета. Академическият съвет застава зад своя ректор и надделява в спора с Камарата. Не помагат опитите (или по-скоро заплахите) на някои от членовете на Камарата, които искат закриването на учебното заведение и неговото преместване в София (Profesorite 1995: 8).

Откъде идва нарасналото самочувствие на ВТУ и желанието за автономия в контакт – конфликтите с ВТИК? Основният аргумент е във факта, че с предлагания качествен образователен продукт училището привлича все повече студенти, а чрез студентските такси се засилва неговата финансова самостоятелност. Обобщените данни за финансирането на Варненската търговска академия през първите петнадесет години от нейното съществуване дават по-голяма нагледност върху тази констатация. От основаването си през 1920 – 1921 г. до 31 декември 1935 г. издръжката на училището възлиза на 18 748 524 лв., от които 12 036 527 лв. са от студентски такси, 1 790 000 лв. са от субсидия на държавата, 500 000 лв. са от субсидия на Софийската търговско-индустриална камара, 286 119 лв. са от Варненската община, а остатъкът от 4 135 878 лв. са дадени от ВТИК (Otchet 1937: 14). Или общо държавата, Варненската и Софийската камара и Варненската община са изразходвали сумата 6 711 997 лв., докато почти двойно по-голямата част от издръжката се осигурява от собствените постъпления на ВТУ, набирани посредством студентските такси, при ясно изразената тенденция на нарастващия дял на таксите в приходния бюджет на училището през годините: ако през 1924 г. те съставляват $\frac{1}{2}$ от приходите, то през 1933 г. техният дял вече е $\frac{5}{6}$ (Vachkov et al. 2016: 45). Това дава основание училището да се развива като самофинансираща се институция, получаваща допълнителна материална помощ от ВТИК, държавата, общината и други обществени институции.

Глава трета

Засилващото се напрежение по оста ВТУ – София през 20-те и 30-те години на XX в.

Както вече бе посочено, съществени промени в структурата и дейността на ВТУ настъпват съгласно предписанията и допълненията на Закона за народното просвещение от 1924 г., по-точно на раздела „Висши стопански училища“ (чл. 218 – 227), както и на неговия нов правилник, утвърден от Министерството на просвещението, съгласно чл. 227 от Закона. Тъй като този закон ще бъде основният правен акт, съгласно който ще функционира Варненската търговска академия в следващите двадесет години (чак до 1944 – 1945 г.), е важно да имаме предвид съдържанието на раздела „Висши стопански училища“, представен тук по-долу дословно.

„Глава II. Специални разпоредби.

А. Висши стопански училища.

Чл. 218. Висшите стопански училища имат за цел да дават академически познания по отделните отрасли на международното и народното стопанство, търговия, консулска служба, държавна администрация и социални науки, за да подготвят лица за ръководни длъжности в големи стопански предприятия.

Чл. 219. Висшите стопански училища се управляват от академически съвети, начело с ректор.

В академическия съвет влизат всички редовни преподаватели: редовни и извънредни професори, редовни доценти и преподаватели.

За управлението на недържавните висши стопански училища се урежда при същите и специален съвет (кураториум), чийто състав се определя от съответен правилник.

Чл. 220. Преподавателите във висшите стопански училища, според научната подготовка и продължителността на службата, биват редовни професори, извънредни професори, редовни доценти, частни доценти, редовни преподаватели и лектори. Тяхното повишение става по същия ред, както в художествената и музикалната академии²⁰.

²⁰ Следващите два раздела в Закона са именно за Музикалната и Художествената академия.

Чл. 221. Първите трима преподаватели в новооткритото висше стопанско държавно училище се назначават от Министерството на народното просвещение чрез конкурс по специалността въз основа на научни трудове. По същия начин се избират и първите трима преподаватели в новооткритите недържавни висши специални училища от учредението, което ги издържа, или от специалния съвет, ако има такъв. Избраните кандидати се утвърждават от Министерството на народното просвещение.

В зависимост от научната дейност избраните кандидати получават едно от академичните звания, предвидени в чл. 219.

По-нататъшното попълване на персонала става по същия ред.

При липса на кандидати академическият съвет поканва за частен доцент лице, което се е отличило със своите обширни познания по специалността и което се утвърждава от Министерството на народното просвещение.

Чл. 222. Кандидатите за преподаватели във висшите стопански училища, освен горните научни изисквания, трябва да имат завършено средно и висше образование по специалността.

За кандидати по чуждите езици се допускат лица само със средно и висше образование, стига да владеят литературно езика и метода на преподаването му.

Чл. 223. Учащите се във висшите стопански училища биват редовни студенти, които трябва да имат завършено средно образование.

Лица, които нямат достатъчен ценз, се приемат за слушатели без право на изпит. Те се признават за редовни студенти, след като представят документ за средно образование.

Чл. 224. Учението във висшите стопански училища трае от 3 – 4 години и се завършва с дипломен изпит съгласно специален правилник.

Забележка. На сега съществуващите висши стопански училища се дава срок до 1 октомврий 1925 г. да приложат три или четиригодишния учебен план, ако нямат такъв. Записаните включително до учебната 1924/25 г. за студенти в I курс на някое българско висше стопанско училище завършват учението си при сегашния учебен план с права на висше образование.

Чл. 225. Учебната година във висшите стопански училища почва на 1 октомврий и свършва на 10 юлий. Тя се дели на две полугодия: от 1 октомврий до 15 февруарий и от 15 февруарий до 10 юлий.

Изпитите стават в края на летния и в началото на зимния семестър, въз основа на специален правилник, изработен от академическия съвет и одобрен от Министерството на народното просвещение.

Чл. 226. Студентите в държавните висши стопански училища плащат такса за учение от 300 до 600 лв. за полугодие, която отива за образуване фонд при училището за набавяне учебни помагала, за специализиране на свършилите студенти и за командировки на преподаватели и студенти по изучавания в страната и в странство.

Чл. 227. Учебните планове, програмите и правилниците на държавните висши специални училища се изработват от академическия им съвет, а на недържавните – от последния или от специалния им училищен съвет, ако има такъв. Те се одобряват от Министерството на народното просвещение. По същия начин стават и техните изменения²¹.

Законът е изработен от Висшия учебен съвет при Министерството на просвещението, в чиято работа се включва и проф. Цани Калянджиев. Проф. Калянджиев изготвя дяла за висшите стопански училища, като междуременно съгласува новите текстове, още преди те да бъдат обсъдени и приети в София, със своите колеги – преподавателите на ВТУ (Arnaudov 1942: 76). И тъй като това е първият български закон, подробно регламентиращ съществуването на висши стопански училища в страната²², не остават никакви съмнения в бързо нарасналия авторитет на Варненската търговска академия, след като именно нейните преподаватели (и по-конкретно нейният пръв ректор) са поканени да участват в този законотворчески процес.

Както става видно, „Забележка“ към чл. 224 от Закона урежда статута на ВТУ като заварено положение и отхвърля необходимостта от приемане на специален закон за него. „Но тъй като висшето стопанско образование се разви много, а освен това за другите висши стопански училища са създадени вече специални закони, изтъква се вече нуждата от един специален закон и за нашето училище“ – категорични са неговите преподаватели и академично

²¹ Закон за изменение и допълнение на членове от Закон за народното просвещение. // ДВ, №79, 10.07.1924, с. 7.

²² Два месеца по-рано е издаден Закон за признаване като юридическо лице Свободния университет за политически и стопански науки (Балкански блискоизточен институт) в София, който се състои от един единствен член. // ДВ, №34, 15.05.1924.

ръководство и в тази посока са насочени усилията им чак до средата на 40-те години (Sbornik v chest 1942: 44 – 45).

В цитираните тук по-горе спомени на проф. Янаки Арнаудов началото на борбата на академическото тяло на ВТУ за по-ясното и категорично законово регламентиране на училището най-напред посредством допълване на Закона за народното просвещение, а впоследствие и чрез изготвяне на поредица от проектозаконали за ВТУ, датира от 1933 г., но историческите извори „връщат“ тази дата по-назад във времето. Всъщност усилията на варненските университетски преподаватели, на първите четири академични ръководства в тази посока започват почти веднага след влизането в сила на новия Закон за народното просвещение и на извоювания правилник и продължават с огромна енергия чак до края на съществуването на ВТУ през 1944 – 1945 г. Това е пореден епизод от противостоенето „столица – провинция“ в историята на съвременната българска държавност – един синдром, за голямо съжаление ненадживян и в наши дни.

Какво говорят фактите в конкретния случай? Оказва се, че полученото чрез Закона от 1924 г. правно регламентиране на ВТУ „като заварено положение“ не удовлетворява неговите преподаватели, тъй като на свое заседание, проведено още на 26 – 28 май 1926 г., Академическият съвет на Училището обсъжда и изработва конкретни предложения за „изменение на Закона за висшите стопански училища“²³. Редактирани и допълнени са чл. 218 – 244, в които се разглеждат общи организационни въпроси, без да се правят промени и нововъведения в структурата и управлението на училището. Все още не се споменава за катедри и отдели – това ще стане по-късно. Прави впечатление наличието в проекта на чл. 235, който гласи: „Не могат да бъдат студенти лица, които заемат държавна, окръжна или общинска служба“²⁴. Този принцип, прилаган от ВТУ още от самото му начало, не е бил спазван от Свободния университет в София, другото висше стопанско училище по онова време, и чрез включването на чл. 235 Варненската академия е целяла

²³ Става въпрос за изменение на дяла „Висши стопански училища“ от Закон за изменение и допълнение на членове от Закон за народното просвещение (чл. 218 – 227). // ДВ, №79, 10.07.1924, с. 7.

²⁴ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 3, л. 916 – 94.

двете учебни заведения да бъдат законодателно поставени при еднакви критерии на работа.

През следващата година се появява и първият „Проектозакон за Висшето търговско училище в гр. Варна“. Приет е от АС на училището на заседание, проведено на 19 юли 1927 г. Проектозаконът включва 8 глави и 56 члена относно устройството, управлението, персонала, учебния процес, академичния състав, студентите и дисциплината в училището²⁵. Появата на „Проектозакон“, изготвен изцяло от преподавателите на ВТУ, е още едно доказателство за тяхното нараснало самочувствие и убеждение, че ще успеят да наложат волята си на столичните институции, тъй като каузата им е правилна. За съжаление, гласът им „няма да бъде чул“ в София през 20-те години на ХХ в., или поне не така, както варненските преподаватели биха искали.

Нов текст на „Законопроект за Висшето търговско училище във Варна“ е обсъден и приет на заседание на АС, проведено на 27 ноември 1930 г. В новия си вариант текстът съдържа 11 члена (от чл. 228 до чл. 238 вкл.) и очевидно се предвижда за поместване в общия Закон за народното просвещение. Така например чл. 228 гласи: „Откритото в 1921 г. Висше търговско училище в гр. Варна от търговската индустриална камара на същия град, е висше учебно заведение със седалище в гр. Варна. То е юридическа личност“. В следващия, 229 член, се отбелязва, че ВТУ се издържа съвместно от държавата, търговските камари в страната и от студентски такси, а чл. 230 конкретизира, че получаваната ежегодно от държавата сума ще бъде предназначена „за издръжката на целия преподавателски персонал“. Преподавателите на училището имат „същите звания, права, заплати и задължения, както в държавния университет (чл. 233). Чуждите преподаватели се назначават „с договор или без такъв“ и имат същите права и задължения като българските поданици (чл. 234). „Забранява се на студентите да заемат отговорни места в политическите организации, да образуват партийни групи при политическите партии и да уреждат политически шествия“ (чл. 237)²⁶. Текстът на „Законопроекта“ от ноември 1930 г. много ясно очертава в каква насока се развива „варненската“ идея за академична автономия. Най-общо казано тя еволюира в следните на-

²⁵ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 4, л. 73 – 80.

²⁶ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 5, л. 92 – 93.

соки: ВТУ се стреми към юридическа самостоятелност, финансово подсигурана от държавата (държавната субсидия, като най-надеждна, е целево предназначена за преподавателските заплати), търговските камари в страната и от студентските такси; статутът на преподавателите е приравнен към този на колегите им от Софийския университет (вече се утвърждава като тенденция стремежът за приравняване с най-старото висше учебно заведение в страната); изпълнените до краен предел с политически страсти 20-те години на ХХ в. (преврати, бунтове, атентати, убийства) са убедили варненските преподаватели, че висшето училище трябва да е неполитизирана територия и в този смисъл твърде съвременно и актуално звучи чл. 237 от „Законопроекта“: забранява се политическата дейност в училището.

На заседание на Академическия съвет, проведено на 9 юли 1933 г., комисия в състав: проф. Калянджиев, д-р Свраков и Н. Лилиев, предлага текст за промени в законопроекта, включващ чл. 239 – 253. Нищо не се споменава за структурата на училището, но се определя финансирането, като в държавните висши стопански училища студентите заплащат по 1000 лв. на полугодие. Включен е и чл. 252, специално оповестяващ създаването и функционирането на ВТУ – Варна. Текстът е окончателно приет на АС, проведен на 11 юли с.г.²⁷ Изложението от Върховния и Академическия съвет при ВТУ до министъра на народното просвещение, към което има приложен списък за професионалната реализация на студентите на училището, е прието на заседание на АС, проведено на 28 март 1935 г.²⁸ Варненските искания за собствена законова регламентация и автономия стават все по-ясни, формата, под която тези искания се изпращат в столицата – все по-добре издържана в административно отношение, но и министърът на народното просвещение – все така „безмълвен“ към тях.

В годишния отчет за академичната 1935 – 1936 г. ректорът проф. Я. Арнаудов прави заключението, че в организационно отношение ВТУ се приближава до СУ, „...който служеше като образец при промените и на чийто по-дълъг исторически и академически опит нашето училище дължи извънредно много. Така днес ВТУ се радва на една чисто академическа ор-

²⁷ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 36, 4 – 7.

²⁸ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 746 – 78.

ганизация, на автономия и академическа свобода, по които то се намира на еднакво равнище с всички висши учебни заведения“ (Otchet 1937: 13).

В средата на 30-те години на ХХ в. назрява необходимостта от поредна реформа и реорганизация в управлението и структурата на Висшето търговско училище във Варна. Решението за реформата е взето на заседание на АС, проведено на **30 декември 1936 г.**²⁹. Мотивите са следните: „С оглед на развоя на социално-стопанските науки и назрелите нужди на нашия стопански живот, както и предвид на разменяните често в Академическия съвет мисли и изказаните във Върховния съвет пожелания се обсъди обстойно необходимостта от една реорганизация на училището и в резултат се приеха следните положения...“³⁰. Решенията са следните:

1) Преименуване на ВТУ във Висше училище за социални и стопански науки.

2) Увеличаване курса на обучение от 3 на 4 години.

3) Обособяването на 3 отдела: „Търговски“, „Държавно-административен“ и „Социално-политически и кооперативен“. Предвиждат се общи дисциплини за трите отдела („Политическа икономия“, „Статистика“, „Стопанска история“, „Стопанска география“, „Увод в стопанската политика“, „Право“, „Чужд език“ и др.), както и специфични за всеки един от трите отдела дисциплини.

4) „Установяват се следните катедри при училището: „Политическа икономия“, „Стопанска политика“, „Финансова наука“, „Статистика“, „Счетоводство“, „Учение за стопанските предприятия“, „Финансова математика“, „Германски езици“, „Романски езици“, „Стокознание и химическа технология“, „Публично право“ и „Частно право“³¹.

Предвижда се промените по т. 2 и 3 да влязат в сила от 1 октомври 1937 г. и да са задължителни само за новопостъпващите студенти първокурсници. На 2 януари 1937 г. това решение се потвърждава и във връзка с него се решава да се „направи коренна ревизия на училищния правилник“³².

²⁹ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 127 – 128.

³⁰ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 127.

³¹ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 146.

³² ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 128б.

Очевидно проектът по реструктурирането и подготовката за планираната промяна на ВТУ веднага е задвижен, тъй като още на едно от първите заседания на АС, проведено на 13 март 1937 г., е приет текст на „проект за Наредба-закон за Висшето училище за социални и стопански науки във Варна“. В проекта за Наредба-закон са разгърнати всички идеи и решения, взети на АС на 30 декември 1936 г. – за името, за структурата, за катедрите, за преподавателите и персонала на училището, за неговото финансиране и подчинение³³.

През 1937 – 1939 г. периодично се провеждат обсъждания по проекта както във Върховния училищен съвет, така и в Академическия съвет. Правят се промени по някои текстове, а именно: относно статута на преподавателите и реда за закриване на катедрите (АС от 25 декември 1937 г.)³⁴; настоява се да се запазят направените предложения за новото име на училището, както и за неговото разделяне на отдели (вече се споменават само два отдела!), за приравняване на неговите преподаватели и служители по социални права с преподавателите и служителите на Министерството на просвещението (7 юли 1938 г.)³⁵; разглежда се проект за закон за висшите специални училища, предложен от МНП, като повечето членове на АС се изказват против и се сформира комисия, която да изготви мотивирано изложение в духа на направените изказвания, което да се изпрати в Министерството (19 юли 1939 г.)³⁶.

В края на 1937 и началото на 1938 г. е изготвен поредният проект за закон на ВТУ (вече с променено наименование: Висше училище за търговски и стопански науки в гр. Варна), съгласно който в структурата на училището се въвеждат два отдела: „Търговски“ и „Стопанско-политически и административен“, а организационната му форма се приближава окончателно до тази на Софийския университет. Проектът е приет от АС на заседанието от 25 декември 1937 г., утвърден от Висшия учебен съвет на 29 януари и изпратен в Министерството на народното просвещение на 12 февруари 1938 г.³⁷

³³ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 130б.

³⁴ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 3б, 4 – 7.

³⁵ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 154б – 156.

³⁶ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 176б.

³⁷ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 10б.

През март – април документите са в Министерството на просвещението и се разглеждат от юристите на ведомството. По мнението на главния инспектор-юрист д-р Христо Бояджиев, подписано на 14 април 1938 г., „(...) представеният проект е безпредметен, а материята, която [той] урежда следва да бъде подробно уредена (...) в новия закон за народното просвещение, [където] да се предвиди специална глава в отдела за висшето образование както за висшето търговско училище във Варна, така и за висшето търговско училище в Свищов, които да придобият организационните форми на Държавния университет, щом като по права са изравнени с него“³⁸. Същият юрист разглежда обстойно проектозакона, изпратен от Варна, и месец по-късно в „докладна бележка“ до министъра на просвещението излага своето мнение, в което основното се състои в отхвърлянето на необходимостта от преименуване и преструктуриране на ВТУ. Аргументите на д-р Бояджиев никак не звучат убедително, но очевидно са взети предвид от Административния съвет на МНП и надделяват при формирането на негативното спрямо предлаганите промени във варненското учебно заведение становище на Министерството – в Юридическия факултет на Софийския държавен университет вече е извършена реформа, с която е създаден „Държавно-стопански отдел“; този отдел ще обучава по-широк профил стопански специалисти, а „...висшето училище във Варна трябва да запази досегашния си характер на чисто търговско висше училище“³⁹. Твърдата и незачитаща основателните искания на варненските преподаватели позиция на Министерството на народното просвещение (МНП), обслужваща единствено и само централизацията на висшето образование в столицата, достига до своята кулминация. Тя обаче не успява да обезсърчи Търговската академия в преследването на каузата за академична автономия и за разширяване на научния профил на учебното заведение.

Становището на МНП своевременно е било направено достойно на варненското академично ръководство и на първо време то сякаш е склонно да го приеме. В края на май 1938 г. във Варна е изготвен поредният „Законопроект за Висшето търговско училище в гр. Варна“, в който е запазено

³⁸ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 92.

³⁹ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 86 – 88.

старото наименование на учебното заведение и не се споменава за въвеждане в него на отдели⁴⁰.

Но съобразяването с препоръките от София се оказва само временно явление. Следват аргументирани опровержения, изпратени от ВТУ в Министерството⁴¹. На 7 юли 1938 г. АС отново се връща към старата си позиция и взема следното решение: „Да се запазят двата отдела и правото за провеждане докторски изпити, тъй като същото право е дадено и на Висшето търговско училище – Свищов“⁴².

В края на октомври същата година се появява поредният „Проект за наредба-закон за Висшето училище за стопански и търговски науки в гр. Варна“, в който се предвиждат два отдела: „Търговски“ и „Социално-политически и административен“ (чл. 5) и единадесет катедри, съответно по политическа икономия, стопанска политика, финансова наука, статистика, счетоводство, учение за стопанските предприятия, финансова математика, публично право и частно право и две катедри по модерни езици⁴³.

Интересно защо, но в обсъждането на варненския проект е привлечен и Юридическият факултет на Софийския университет, който не може да бъде „безпристрастен съдник“, тъй като е в конфликт на интереси при решаването на казуса. В отговор на запитване от Министерството, на 17 декември 1938 г. „Съветът на Юридическия факултет изказва мнение, с оглед на проекта за наредба-закон за Висше търговско училище за стопански и търговски науки в гр. Варна, че тази материя може да се разреши с един общ закон за всички висши учебни заведения от тази категория“⁴⁴. А това на практика не означава нищо друго освен протакане и отлагане на решението за постъпването от Варна искане за далечното бъдеще.

В началото на август 1938 г. ректорът, проф. д-р Янаки Арнаудов, изпраща поредното си писмо до министъра на просвещението, в което той оборва с убедителни аргументи и примери корекциите на Административния съвет, направени в проектозакона на Варненската академия. „При изра-

⁴⁰ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 81 – 85.

⁴¹ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 53 – 57.

⁴² ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 156.

⁴³ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 58 – 68.

⁴⁴ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 51.

ботването на проекта си Академическият съвет се е движил, от една страна, от желанието да се изравни училището по възможност във всяко отношение с Държавния университет, а от друга, да добие за него ония преимущества, които се създадоха за Висшето търговско училище в Свищов със Закон-наредбата за учредяването му⁴⁵, подчертава още в началото на писмото си ректорът и доказва защо е необходимо да се открият два отдела и да се преименува училището, да се приравнят неговите преподаватели с тези от Държавния университет („те имат всички права и задължения на държавни служители“), да се произвеждат в него докторски изпити и да се дават докторски титли (ако се дава това право на Свищовското училище, то Варненското има много по-големи основания заради своя „добре подготвен персонал с достатъчен научен и педагогически опит и критерии за сериозна преценка на научни работи“)⁴⁵.

За съжаление, обстоятелствата принуждават академичното ръководство на ВТУ да смекчи своята настойчивост и дори да отстъпи от исканията си. През същото онова „горещо лято“ на 1938 г. се извършва подготовка за приемане на нова учебна програма и преминаване към 4-годишен курс на обучение. Програмата е готова, депозирана е в МНП, но оттам одобрението ѝ се бави, тъй като то е свързано с приемането (или неприемането) на структурната промяна в училището, а очевидно тази промяна е нежелана от София. Наближава началото на учебната година, а за новата програма продължава да няма министерска заповед. За напрежението, пред което е поставено ВТУ и лично неговият ректор, за усилията, които проф. Арнаудов полага по онова време, свидетелства едно негово писмо от 1 октомври 1938 г. до колега и близък познат (някой си Ценов), по всяка вероятност високопоставен служител в министерството, в чието писмо четем следното: „...Пратена е (новата учебна програма – б.м. И. Р.) още в началото на август месец в министерството, а аз лично ходих там на 22 август и действах за веднагашното ѝ утвърждаване. Обещаха ми, обаче, и до днес няма никакво съобщение при нас за това. А скоро започват занятията и дотогава трябва непременно да имаме утвърдението. Изпратената в министерството програма е съставена без оглед на разделянето на училището на отдели – както бях говорил с теб

⁴⁵ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 58 – 68.

преди заминаването ти. Моля те, настои пред Манева⁴⁶ веднага да издаде заповед за утвърждаването и за да знаем какво да правим⁴⁷.

И очевидно Ценов веднага откликва на молбата на проф. Арнаудов, тъй като министерската заповед за новата учебна програма излиза под №2 962 с дата 7 октомври 1938 г.⁴⁸ Програмата е узаконена (според заповедта тя влиза в сила със задна дата – от 1 октомври), но цената за това е вече направеният компромис – ВТУ продължава да работи със старото си наименование и в старата си структура.

Впоследствие се стига и до компромисен вариант, но като цяло отстъпките от София са много по-малки отколкото тези, които се правят във Варна. Със заповед №53 999 от 19 май 1939 г. на Министерството на народното просвещение в структурата на ВТУ са въведени два отдела: „Частно-стопански“ и „Обществено-стопански административен“, но само като специализация през последните семестри. Мотивът да се поиска тази промяна е стремежът от страна на училището и на неговия академичен състав „да върви в пълен такт с висшето стопанско образование в чужбина и да отговаря на нашите (българските – б.м. И. Р.) общи нужди“ (Sbornik v chest 1942: 45).

Глава четвърта

ВТУ и другите висши стопански училища. Трудните решения през втората половина на 30-те години на XX в.

За да стане ясна настойчивостта на Варненското висше търговско училище за промяна на името и структурата (респективно, за разширяване профила на предлаганото в него обучение), от една страна, и неотстъпчивостта на просветното министерство, от друга, трябва да се имат предвид някои важни промени, настъпили през втората половина на 30-те години на XX в.

⁴⁶ Проф. Георги Манев – министър на народното просвещение (24.01.1938 – 14.11.1938 г.) в правителството с министър-председател Георги Кьосеиванов.

⁴⁷ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 40.

⁴⁸ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 31; 33; 35; 36; 37 – 39. Заповедта, чернова на заповедта и програмата с одобрителната резолюция на министър Г. Манев.

в развитието на българското висше стопанско образование. От 1936 г. се забелязва сериозна конкуренция в тази сфера, вследствие на откриването на Висшето търговско училище в Свищов през м. ноември същата година и на подетата наскоро след това инициатива за откриване на държавно-стопански отдел при Юридическия факултет на Софийския университет. Сериозният проблем за ВТУ – Варна, е, че за разлика от другите висши стопански училища по онова време (Свободния университет в София и ВТУ – Свищов), Варненската академия не разполага със собствен закон, по силата на който да функционира, а правно се регламентира „като заварено положение“ от Закона за народното просвещение от 1924 г. Това обстоятелство, което се дължи (както вече стана видно от изнесените дотук факти) не на липсата на инициативност от страна на варненските преподаватели, а на нежеланието на централните институции да решат проблема, поставя в неравностойно положение ВТУ – Варна, в превръщащата се във все по-ожесточена борба на пазара на висшето стопанско образование в страната.

Как функционират другите висши стопански училища до средата на 30-те години? Какви са законите, по силата на които те са открити?

Законът за признаване като юридическо лице Свободния университет за политически и стопански науки (Балкански блискоизточен институт) в София е съвсем кратък по съдържание. Той се състои от един единствен член, който гласи: „Признава се за юридическо лице Свободният университет за политически и стопански науки (Балкански блискоизточен институт) в София, частно висше учебно заведение, имаше обществен характер. Тоя институт се урежда според особен устав (утвърден от Министерството на народното просвещение), намира се под прекия надзор на същото министерство и се управлява и представлява от академическия съвет, съгласно с устава и особните наредби по приложението му“. Законът е с дата 28 март 1924 г., а е обнародван в „Държавен вестник“ на 15 май с.г.⁴⁹

Кое способства бързата и лесна правна регламентация на Свободния университет в София от страна на правителството на Демократическия сго-

⁴⁹ Закон за признаване като юридическо лице Свободния университет за политически и стопански науки (Балкански блискоизточен институт) в София. // ДВ, №34, 15.05.1924, с. 1.

вор с министър-председател проф. Александър Цанков? Впрочем професорът икономист е и министър на Народното просвещение в същото правителство – т.е. той е ресорният министър, „под чийто пряк надзор“, както се посочва в Закона, ще се намира университетът от този момент нататък. Едва ли е липсвала за целта лична мотивация от страна на проф. Цанков, който освен щатен преподавател в Държавния университет, преподава и в Свободния университет за политически и стопански науки и то от самото му начало през 1920 г. (Godishnik na Svobodniya universitet 1922: 4). Това до голяма степен обяснява безпроблемната поява на Закона, но има и друга важна причина – голямата нужда в страната по онова време от висшести в сферата на политическите и стопанските науки. Новото софийско учебно заведение задоволява тази нужда, като създава евтин и търсен образователен продукт. В столицата има достатъчно квалифицирани преподаватели, при това съвместяващи лекциите си в Свободния университет с друга основна месторабота или с добре платени изяви в политиката, какъвто е случаят с проф. Александър Цанков. Също в София е най-голям броят на онези служители и чиновници, които искат да направят добра кариера, като повишат образователния си ценз. Именно с тази политика на Свободния университет да се обучават работещи студенти, което води до занижаване на качеството на обучението, не е съгласен Академическият съвет на Висшето търговско училище във Варна и това е много добре засвидетелствано в множеството „варненски“ законопроекти през 30-те години на XIX в., както и в разгърнатата се полемика относно висшето стопанско образование в страната през втората половина на същото десетилетие.

Не такива са взаимоотношенията между Варненската търговска академия и появилото се 15 години по-късно Висше търговско училище в Свищов. Появата на второто става по силата на Наредба-закон, издадена на 29 август 1936 г. и обнародвана в „Държавен вестник“ на 9 септември с.г. По-важните постановления на тази Наредба-закон са следните: училището е юридическа личност и се намира под надзора на Министерството на търговията, промишлеността и труда (чл. 2); издържа се от фонда „Д. А. Ценов“, създаден съгласно закона от 1932 г. (чл. 3); има два отдела и 16 катедри (чл. 4 и 5); управлява се от академически съвет, начело с ректор, като в АС влизат

всички редовни и извънредни професори и редовни доценти, а за издръжката се грижи финансов съвет или еуфория, чиито решения влизат в сила след одобрението им от министъра на търговията, промишлеността и труда (чл. 7); преподавателите и служителите се приравняват в права и задължения на държавните служители (чл. 9); преподавателите се подбират чрез конкурс по специалността, въз основа на научни трудове, а назначаването им става с указ и по доклад на специална комисия, назначена от министъра на търговията, промишлеността и труда (чл. 11); не могат да бъдат студенти лица, които вземат държавна, окръжна или общинска служба (чл. 21); приемат се само редовни студенти, като броят на приетите студенти е ограничен и се определя всяка учебна година от АС (чл. 22); целият курс е 8 семестъра (чл. 23); след още 2 семестъра, полагане на специален изпит и одобрена печатна научна работа се предвижда възможността за завършване на образованието с докторска титла (чл. 25); основната семестриална такса е 1000 лв., която се внася във фонд „Д. А. Ценов“, има и допълнителни такси, но не повече от 200 лв. на семестър (чл. 28); на студентите се забранява да образуват каквито и да е дружества и корпорации, които нямат нищо общо със занятията на ВТУ (чл. 32); бюджетът на Висшето търговско училище се утвърждава от министъра на търговията, промишлеността и труда (чл. 35)⁵⁰.

Видно е голямото влияние, което е оказано върху съдържанието на Наредбата-закон за Висшето търговско училище в гр. Свищов „Д. А. Ценов“ както от страна на раздела „Висши стопански училища“ в Закона за изменение и допълнение на членове от Закон за народното просвещение от 1924 г., така и от всички онези проектозаконови за Варненската търговска академия, изготвени през годините от нейния Академически съвет, за които тук по-горе стана въпрос. Особено впечатление прави сходството в постановките за статута на преподавателите, които се приравняват към статута на държавните служители, за статута на студентите, на които не се разрешава да работят, докато следват, за хода на хабилицациите и назначаването на преподавателите, за забраната на политическа и друга дейност, която не съответства на профила на учебното заведение.

⁵⁰ Наредба-закон за Висшето търговско училище в гр. Свищов „Д. А. Ценов“. // ДВ №200, 5.09.1936, с. 3534 – 3536.

С какво можем да обясним тези прилики между Варненското и Свищовското търговско училище. На първо и основно място това е моделът, по който се развиват двете учебни заведения. Няма никакво съмнение, моделът е германският, макар че в хода на подготовката варненското ВТУ внимателно се проучват и другите европейски образователни системи, особено френската. Големият инициатор и пръв ректор на Варненското училище Цани Калянджиев убеждава ръководството на Варненската търговско-индустриална камара в предимствата на германското висше стопанско образование: то е в състояние не само да подготвя кадри за търговията и индустрията, но и да надгражда вече получено в други области знание; в него се постига съгласуване на преподаването с възможности за придобиване на стопанска култура и етика, както и адаптиране на социално-политическите дисциплини към потребностите и интересите на различните слоеве на обществото (XXI и XXII редovna sesiya 1914: 233; 236; 238; 239 – 240; 241; 280 – 285; 293 – 295; 306 – 314; 321; Кожакчеж 2009: 9 – 12).

Германският модел дава допълнителни основания на варненския проект със своята децентрализация, а и с възможността да бъде реализиран с по-скромни финанси. След втората си задгранична командировка, тази през 1921 г., Калянджиев обръща специално внимание на две от германските висши търговски училища – в Мюнхен и Нюрнберг, които са създадени и съществуват със сравнително скромни финансови средства, но това не пречи на тяхното високо научно и образователно ниво (Sbornik v chest 1942: 42).

За сравнение, Свободният университет в София е създаден по образа на парижкия Свободен университет за политически науки (Ecole libre des sciences politiques) и на Близкоизточния институт в Киев (Veleva, Penchev, Dimitrov 2010: 30), а немският модел на висше стопанско образование се възприема повторно у нас от откритото през 1936 г. Висше търговско училище в Свищов.

В завещанието на Свищовското училище е отбелязано, че то трябва да се изгради „по подобие на германските висши търговски училища и специално на недавна основаното Висше търговско училище в Берлин – Ханделсхохшуле“ (Godishnik na VTU – Svishtov 1938: 54). И макар сред първите преподаватели в Свищов директният интерес към германската образовател-

на система да е безспорен⁵¹, не може да не се отбележи посредническата мисия в това отношение на варненското Висше търговско училище. Достатъчно е да се разгърнат годишниците на двете учебни заведения, за да се види как свищовските изцяло заимстват и възпроизвеждат оформлението и структурата на варненските издания.

Трябва да се подчертаят много добрите отношения, които съществуват още от самото начало между двете училища. Под акта на откриването на ВТУ – Свищов с дата 8 ноември 1936 г., редом с подписите на цар Борис III, ректора проф. Д. Бъров, проф. Г. Данаилов – изпълнител на завещанието на Д. Ценов, министъра на търговията, промишлеността и труда и на свищовския кмет стои подписът на проф. Я. Арnaudов, ректор на ВТУ – Варна – единствения официален представител на друго висше учебно заведение на церемонията в Свищов по откриването (Godishnik na VTU – Svishtov 1938: 11). Сред първите четирима, назначени в Свищовското училище, преподаватели – двама по онова време са преподаватели във Варненското училище. Това са проф. Наум Долински, назначен за преподавател по политическа икономия, и д-р Георги Свраков – по икономическа политика (Godishnik na VTU – Svishtov 1938: 49), но и двамата не се преместват в Свищов. По повод освещаването на новата сграда на ВТУ – Свищов и в отговор на получената покана на 4 ноември 1939 г. Академическият съвет на ВТУ – Варна, решава да командирова делегация в състав: проф. Арnaudов, проф. Гериловски, проф. Долински и проф. Свраков⁵². В края на 30-те години на XX в. се планират съвместни между двете училища учебни екскурзии в чужбина. В законовите актове от същото време много често двете учебни заведения ще се споменават редом едно до друго.

През април 1937 г. излизат поредица от укази за утвърждаване на наредбите-закон за разделянето на Юридическия факултет на Софийския университет и за закриването на частните висши стопански училища в страната, в последния от които ВТУ във Варна „се приравнява окончателно с факултет в Държавния университет“. Въпреки това следва смут и безпокойство

⁵¹ Във втория том на Годишника на Свищовското училище се появява интересна студия на тази тема (Gavrijski 1939).

⁵² ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 179б.

сред варненските студенти, туширани от ръководните органи – Академическия съвет, Върховния съвет и бюрото на Камарата. „Тактът и сдържаността на водителите на студентите, както и благоразумието на студентството“ също спомагат за преодоляване на напрежението, е отбелязано в годишния отчет на ВТУ за академичната 1937 – 1938 г. (Отчет 1939: 3 – 4).

В началото на 1938 г. в София отива делегация на Върховния и на Академическия съвет, която се среща с министъра на народното просвещение, за да обсъди важните за ВТУ въпроси – „разделянето на Юридическия факултет и проекта за наредбата-закон за Висшето училище за стопански и търговски науки – Варна“. В тази връзка на 15 март същата година АС решава да изготви специално изложение, което официално да се изпрати на министъра⁵³. Има смутове и недоволство и сред студентството, което също изпраща своя делегация в София⁵⁴.

Междувременно ситуацията търпи развитие, тъй като на 1 април 1938 г. е обнародван Наредба-закон за частните висши училища⁵⁵. С него се въвеждат някои нови, съществени изменения в статута и дейността на частните висши училища в страната: те не се назовават университети (чл. 1); „не може да се откриват частни висши училища по специалности, които съществуват във факултетите на Софийския университет, *Варненската търговска академия* (курсив мой – б.а. И. Р.) и Висшето търговско училище в Свищов“ (чл. 1); дипломите от частните висши училища не дават права на завършилите висши учебни заведения и притежателите им не могат да заемат държавни и общински длъжности (чл. 1); „не могат да бъдат студенти в частните висши училища лица, които заемат държавна, държавно-автономна или общинска служба“ (чл. 2); прекараните в частните висши училища семестри не се признават в Софийския университет, Варненската търговска академия и Висшето търговско училище в Свищов (чл. 4) и т.н. По силата на тази наредба-закон най-потърпевш се оказва Свободният университет в София, който се закрива от началото на учебната 1938 – 1939 г., а на неговите възпитаници се дава правото „...да продължат образованието си във Варненската търговска академия или във Висшето тър-

⁵³ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 148.

⁵⁴ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 149.

⁵⁵ Наредба-закон за частните висши училища. // ДВ, №80, 01.04.1938, с. 1524.

говско училище в Свищов, гдето семестрите и положените изпити им се зачитат“ (чл. 5). И още нещо прави силно впечатление във въпросния законов акт: ВТУ – Варна (тук официално назовано: Търговска академия) не се третира от законодателя като частно висше училище, а тъкмо напротив – то се приравнява като възможности и статут със Софийския държавен университет и с новооткритото в резултат на голямо частно дарение ВТУ – Свищов, за което, както стана ясно, вече има обнародвана специална наредба-закон.

През лятото на 1939 г. в Министерството на народното просвещение в София заседават комитети относно висшето стопанско образование в страната. Правят се опити да се възстанови закритият по силата на наредбата-закон за частните висши училища от 1 април 1938 г. Свободен университет в София. От ВТУ – Варна, настояват техни представители да бъдат включени в тези комитети⁵⁶. Още на 25 февруари същата година Варненската търговско-индустриална камара изпраща подробно изложение до министър-председателя и министъра на външните работи и изповеданията, с копие до всички министри от кабинета, в което се настоява срещу възстановяването на Свободния университет с аргумента, че не е редно да се допускат като редовни студенти „чиновници, заемащи държавна или друга обществена служба“⁵⁷.

В крайна сметка обаче правителството, в лицето на министър-председателя и на министъра на просвещението, внася за обсъждане в Народното събрание решение за възстановяване на Свободния университет под формата на Държавно висше училище за финансови и административни науки в София. По повод на това решение, на 22 март 1940 г. АС на ВТУ предприема следните мерки: настоява пред Камарата да се организира и изпрати в София делегация от името на Общоградския комитет за стопанско и културно повдигане на Варна, „която да проучи въпроса и да настоява да се запази днешното положение на висшето стопанско образование у нас“; „да се изпрати едно изложение от името на Академическия съвет до г-н Министъра на Народното просвещение, в което да се иска, в случай че се открие новото държавно висше стопанско училище в столицата да бъде поето от държавата Висшето търговско училище – Варна“⁵⁸.

⁵⁶ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 171б – 172.

⁵⁷ ЦДА, Ф. 177К, оп. 2, а.е. 1075, л. 47 – 50.

⁵⁸ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 191.

В следващия един месец са предприети нужните мерки, търси се и съдействието на вече пенсионирания проф. Ц. Калянджиев, тъй като: „Академическият съвет намира, че съществуването на училището е изложено на гибел, затова трябва да се действа с всички сили за одържавяване на училището, за да бъде стабилизирано окончателно“ (22 април 1940 г.)⁵⁹, а проф. Калянджиев има много опит и познания в областта на висшето стопанско образование.

След тази остра реакция от страна на ВТУ и на неговите преподаватели, в крайна сметка от МНП в София пристига проектозакон за Варненското училище, в който АС прави някои незначителни промени (вместо „една катедра по модерни езици“ да има „две катедри по модерни езици“), и на 21 май 1940 г. го приема по същество, тъй като „...единствената форма, която осигурява запазването и повдигането на моралния престиж на училището, материалните интереси на Варна, е одържавяването на В. Т. У-ще – Варна във формата, предлагана от пратения от Министерството на народното просвещение законопроект – това становище на Академическия съвет е категорично и биде взето с пълно единодушие“, се подчертава в протокола от заседанието на АС⁶⁰.

Напрежението обаче не само че се запазва, но дори ескалира. На 21 май 1940 г. в речта си, държана по повод разискванията по законопроекта за Държавно висше училище за финансови и административни науки в София, министър-председателят и министър на народното просвещение Богдан Филев, вносител на законопроекта, си позволява реплика, подлагаща на съмнение законността на ВТУ – Варна⁶¹. В тази връзка още на 23 май същата година Академическият съвет решава да командирова в София своя ректор, който в лична среща с министър-председателя да разясни всички подробности около възникването и съществуването на училището⁶². Срещата се провежда на 12 юни и веднага след това ректорът дава отчет пред Академическия съвет за резултатите от нея. От София са склонни да се приеме закон за Варненското

⁵⁹ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 193.

⁶⁰ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 195.

⁶¹ XXV Обикновено народно събрание. Първа редовна сесия. Стенографски дневник на 49-то заседание. Вторник, 21 май 1940 г., с. 1367 – 1385 (http://www.parliament.bg/pub/StenD/2013091712502221051940_49.pdf), Accessed 15 June 2020).

⁶² ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 195б.

училище и то в много кратки срокове, на извънредно заседание на Народното събрание през лятото на същата година, но Богдан Филев „не е бил склонен да ангажира министерството (на просвещението – б.м. И. Р.) с една субсидия за училището“. Очевидно това е един от основните проблеми, тъй като законът за одържавяването на ВТУ трябва да се предшества от решение, взето във Варна от органите на Камарата и на самото училище⁶³.

Глава пета

В преследване на законовата регламентация и структурните промени – ВТУ през военните години (първата половина на 40-те години на XX в.)

Нов момент в развитието на ситуацията около законовия статут на Висшето търговско училище във Варна са решенията на Академическия съвет, проведен на 9 октомври 1940 г., на който присъстват и представители на ВТИК. Обсъдени са общите принципи, „върху които трябва да легне законопроектът за училището“: с оглед запазването на академичната автономия, като управителни органи на училището остават ректорът, Академическият съвет и Върховният съвет, както е предвидено по З. Н. Просвета, без да се намесва и бюрото на Камарата; училището трябва да стане юридическа личност; най-подробно се разглежда въпросът за броя на катедрите, които както и по-рано се определят в следния вид и състав: Катедра по политическа икономия, Катедра по финансова наука, Катедра по стопанска политика, Катедра по учение за стопанските предприятия, две катедри по счетоводство и търговско-техническите науки, Катедра по частно право, Катедра по публично право. Изучаването на езиците се обединява в един институт, начело с директор и пом.-директор и за „бъдещ директор“ на този институт се определя проф. Арнаудов, който макар и да няма катедра, „с нищо няма да бъде поне материално ощетен“⁶⁴ – гласи взетото на това заседание решение.

⁶³ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 196.

⁶⁴ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 203б.

За съжаление, въпросът за законовото регламентиране на варненското Висше търговско училище и за неговото преименуване и реструктуриране остава в „задънена улица“ и в началото на 40-те години, като варненските преподаватели не се отказват да съставят и обсъждат законопроекти, които обаче така и не преминават през одобрението на правителството и гласуването им в Народното събрание. Има и оправдание за това – през пролетта на 1941 г. България влиза във Втората световна война и от този момент насетне централната власт все по-рядко ще се вълнува от проблемите в образователната област.

На заседание на Академическия съвет, проведено на 14 януари 1941 г. (Протокол №481), се приема поредният текст на Законопроекта за Висшето училище за стопански и технически науки в гр. Варна. В него не са посочени споменатите по-горе катедри, а предвидените в училището отдели са два: „Частностопански“ и „Общественостопански-административен“. В текста е включена цялата учебна програма на четиригодишния курс. На същото заседание на Академическия съвет се определя и новата дата за годишен празник на ВТУ – „27 февруари – св. Кирил Славянобългарски учител“ (до този момент училищният празник се отбелязва на 6 декември – Никулден)⁶⁵. По всяка вероятност новият празник не е случайно избран – св. Кирил Славянобългарски е велика историческа личност от Ранното средновековие, духовен предшественик на св. Климент Охридски, патрона на Софийския държавен университет, а това е още една прилика, „преследвана“ от Варненската академия в стремежа ѝ за съпоставяне с първия български университет.

Идва ред на поредния законопроект за училището, приет от Академическия съвет на заседание, проведено на 20 февруари 1942 г. (Протокол №502) (Otchet 1943: 3 – 4). И отново процедурата стига до добре познатия край – проектът е изпратен в Министерството на народното просвещение, за да чака реда си да бъде внесен в Народното събрание за обсъждане и приемане, но всичко свършва дотук.

В крайна сметка реформата е факт, но това става чак през есента на 1944 г. Решението за преименуване на ВТУ във Висше училище за стопански и социални науки (ВУССН) влиза в сила с одобряването на новия Общ

⁶⁵ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 208 – 209.

правилник на училището на **14 ноември 1944 г.**, а отпразнуването на новия патронен празник на 27 февруари, деня на св. Кирил Славянобългарски, вместо на 6 декември, деня на св. Никола, започва от 1942 г. „Във връзка с преименуването на училището на името на Св. Кирил и провъзгласяването на последния за патрон на същото трябва да отбележим, че Академическият съвет не намери друг по-подходящ начин да изрази превъплощението на идеята за стремеж към наука и знание“ – се отбелязва в годишния отчет на академичното ръководство (Otchet 1944: 8). По-нататък в същия отчет е изтъкнат още един убедителен аргумент за най-сетне постигната реформа: „...неговата уредба (на ВУССН – б.м. И. Р.) и по-нататъшно развитие се поставиха на здрави основи, възприемайки и за нашето училище уредбата на Държавния университет „Св. Климент Охридски“ в София. По този начин, нашият стремеж в миналото да разрешаваме отделните случаи с оглед на практиката в Софийския университет, получи тъй да се каже едно законодателно уреждане и утвърждаване“ (Otchet 1944: 9).

На 16 септември 1944 г. преждевременно е проведен избор за ректор, тъй като дотогавашният ректор проф. Ст. Чолаков от 9 септември с.г. е заел поста на министър на народното просвещение в правителството на Отечествения фронт, с министър-председател Кимон Георгиев. Одържавяването и промяната на името и структурата на ВТУ стават възможни едва след като проф. Станчо Чолаков става министър, очевидно не без неговата помощ. Самият той, активен участник в дългогодишните усилия на варненските преподаватели в тази насока, макар и отдаден на новите ангажименти⁶⁶, не забравя дълга си към своята „алма матер“ и съдейства за реформата. Последният протокол на Академическия съвет, в който е посочено старото наименование – Висше търговско училище, е с дата 18 ноември 1944 г.⁶⁷, а първият с новото име – Висше училище за стопански и социални науки „Св.

⁶⁶ Проф. Станчо Чолаков е министър на народното просвещение от 9 септември 1944 г. до 29 септември 1945 г., а от 1 октомври 1945 г. до 31 март 1946 г. е министър на финансите. Най-важните реформи на ВТУ, неговото преименуване и преструктуриране и откриването на Варненския държавен университет се осъществяват именно в периода на мандата на професора като министър на просвещението. По-подробно за проф. Ст. Чолаков в: (Profesorite 2015: 53 – 59).

⁶⁷ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6-Т.П, л. 1716 – 1726.

Кирил Славянобългарски“, е с дата 25 ноември 1944 г.⁶⁸ На 22 септември 1945 г. за първи път в протоколната книга на Академическия съвет се споменава: „Държавен университет гр. Варна“⁶⁹, а впоследствие и „Държавен университет „Св. Кирил Славенобългарски“ в гр. Варна“ (10 октомври 1945 г.)⁷⁰.

На **4 август 1945 г.** е обнародван Наредба-закон за Държавен университет „Св. Кирил Славянобългарски“ в гр. Варна⁷¹. Първоначално университетът има два факултета – „Стопански“ и „Технически“, и отваря врати в новата си структура на 1 септември 1945 г. (Ochet 1945: 20).

Голямо постижение на Висшето търговско училище – Варна, на неговите преподаватели и ректори е изграждането на академичната структура на училището. Както вече стана ясно, това е процес, който отнема години и който „се отвоюва“ от варненските преподаватели, защото вместо подкрепа в тези свои усилия, те срещат сериозна съпротива от страна на централните институции в София. В основата на академичната структура на ВТУ стоят катедрите, като трябва задължително да се подчертае, че съобразно спецификите на епохата, на тенденциите у нас и в Европа по онова време, първоначално под „катедра“ се разбира конкретна „дисциплина“, преподавана и развивана от малък екип, начело с хабилитиран преподавател, в повечето случаи редовен професор, подпомаган от свои асистенти. Такава е европейската университетска традиция, която води своето начало от Средновековието, докато впоследствие наложеният „американски“ модел, в резултат на реформирането на континенталната система през 60-те и 70-те години на ХХ в., превръща катедрите в департаменти, в които образователните и научните задачи се поделят между няколко професори и техните асистенти, покриват се повече от една учебна дисциплина, структурата се ръководи на мандатен принцип не от титуляр, както е при „традиционните“ катедри, а от ръководител (Clark 1983: 32 – 38; 112 – 113). Във времето на ВТУ все още доминира старата европейска университетска норма, от която, както стана

⁶⁸ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6-Т.П, л. 1726 – 173.

⁶⁹ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6-Т.П, л. 1966.

⁷⁰ ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6-Т.П, л. 199.

⁷¹ Наредба-закон за Държавен университет „Св. Кирил Славянобългарски“ в гр. Варна, 4 август 1945 г. // ДВ, №191, 18.08.1945, с. 1 – 2.

видно, са повлияни създателите и първите преподаватели в училището. Но свободното използване на понятието „катедра“, особено в мемоарите на първооснователите на учебното заведение, е довело до някои неточни датировки. Историческите извори обаче дават възможност за корекции и за вярна възстановка на историческата картина.

И така, първото решение за откриване на катедри във ВТУ, във вида им на базисни научни и преподавателски звена на училището, е взето на споменатото тук по-горе заседание на Академическия съвет, проведено на 30 декември 1936 г.⁷² Впоследствие броят и видът на катедрените структури търпят известни промени във връзка с появата на множеството проектозаконали, изготвени от Академическия съвет в края на 30-те и началото на 40-те години на ХХ в. В общи линии този процес получава завършен вид към 1940 – 1941 г. (Otchet 1944: 9 – 12). Ежегодните отчети, изготвяни с педантична точност от ректорите и поместени в 18-те тома на „Годишника на ВТУ“, позволяват да се проследи развитието на 11-те базисни структурни звена (катедри и институти) на училището, както и на техните състави (Roussev 2020: 78 – 81).

Остава открит въпросът какво представляват отделите и има ли такива открити във варненската Търговска академия? Отделите са също структурни звена, по-големи от катедрите, подобни на факултетите, съществуващи в българското висше образование от самото му начало, а също и през междувоенния период. Още в първия български Закон за откриване на висше училище в София, обнародван в началото на 1889 г., не се споменава за факултети и катедри, а за „отдели“, които „Министерството на просвещението ще открива постепенно съобразно с нуждите и средствата“⁷³. Вече стана въпрос за открития в края на 30-те години на ХХ в. „Държавно-стопански отдел“ при Юридическия факултет на Софийския университет. През 20-те години структурата на Свободния университет за политически и стопански науки (Балкански блискоизточен институт) в София включва три отдела: дипломатическо-консулски, административно-финансов и търговско-стопански

⁷² ДА – Варна, Ф. 122К, оп. 1, а.е. 6, л. 127 – 128: Протокол №405 от 30 декември 1936 г.

⁷³ Закон за откриване на висше училище в София, чл. 2. // ДВ, №2, 5.01.1889.

(Godishnik na Svobodniya universitet 1930). В стремежа си към разширяване на образователния профил, от 1936 г. до края на изследвания период, Варненската академия също се опитва да въведе тази структурна единица. Първоначалният проект за реформи предвижда да се открият три отдела в училището, а в следващите проекти техният брой е редуциран на два. Предвижданите отдели в различните проекти са: „Търговски“, „Държавно-административен“, „Социално-политически и кооперативен“, „Стопанско-политически и административен“, „Частностопански“, „Обществено-стопански административен“. Най-вероятно обаче тези структури така и не се разкриват във ВТУ или ако се разкриват, то те не успяват да изпълнят онези функции, които им се възлагат за разширяване на образователния профил на училището. В резултат на тяхното въвеждане се постигат специализации в последните семестри на следването, а не отделни самостоятелни специалности, какъвто е изначалният замисъл. И причината не е в липсата на преподавателски и научен потенциал на учебното заведение, а в системно отказването от Министерството на народното просвещение разрешение за провеждането на реформата.

Глава шеста

Отвоюваната автономия – факторите на успеха

Има няколко основни фактора, които подпомагат Висшето търговско училище – Варна, в пътя му към постигане, макар и много трудно, на своята академична автономия: високите научни и морални качества на преподавателите в учебното заведение; Софийският държавен университет като успешен модел на академизъм, който те се стремят да следват и възпроизведат; добре изявеният в българското общество през междувоенния период стремеж към висше образование.

За времето на съществуването на училището в него осъществяват преподавателска и научна дейност цели две поколения преподаватели: първото, съставено от утвърдени в науката имена, като Цани Калянджиев (първия хабилитиран преподавател у нас по стокознание), като препоръчаните от

известния икономист проф. Пьотр Б. Струве руски емигранти Феодор Белмер, Наум Долински и Оскар Андерсон, като защитилия докторат в Германия Янаки Арnaudов и други и второто поколение, съставено главно от възпитаници на училището: Вълчан Гериловски, Бойчо Бойчев, Станчо Чолаков; към второто поколение принадлежи и Георги Свраков, защитил в Берлин докторат под ръководството на видния представител на новата Немска историческа школа в икономическата теория проф. Вернер Зомбарт. Издаваната от училището сериозна научна периодика и голямата продуктивност на варненските преподаватели (открояват се Андерсон, Долински, Свраков, Чолаков), както и техните проекти за разкриване на научноизследователски институти, дават пълното основание да се пише за варненското ВТУ като за **„един от първите центрове на българската икономическа наука“** (Nathan et al. 1973: 49 – 50).

Особено големи са заслугите на първите преподаватели, а и на всички онези, които идват отвън, от Изток и от Запад, за да „донесат“ в голяма доза онова, което можем да наречем най-чист академизъм и да го отстояват на местна почва. Това са хората, които създават творческата атмосфера на преподаване и на правене на наука в учебното заведение и които градят самочувствието на варненската „алма матер“ в отвоюване на позиции както спрямо Варненската търговско-индустриална камара, така и спрямо държавните институции в столицата. Спомените на проф. Янаки Арnaudов, един от тези първосъздатели, отново най-добре ни обясняват как и защо се случват нещата: „...на преподавателите се предоставяше пълна свобода в подбора на материала, подреждането и преподаването му... По този начин преподавателят получаваше пълна свобода да подреди работата си съгласно аудиторията, разбиранията и предпочитанията и вкуса си. Тая свобода при добросъвестен и съзнаващ отговорността си преподавател дава голям поток за всевъзможни почини и създава възможности за постигане на отлични резултати. ...Макар че тогава (в началото, през 20-те години на XX в. – б.м. И. Р.) не можеше да се говори още за никаква академическа традиция в училището, всички преподаватели имаха висока представа и ясно съзнание за академическия характер на института и още тогава заеха една линия на поведение, отговаряща на този характер. Това тяхно ясно оформено академическо

съзнание им даде потик още тогава да действат за издигането на училището не само като разсадник на висша стопанска просвета, но и като огнище за творчество на родна наука, изградена на истински академични начала“ (Arnaudov 1942: 74 – 75).

За голямо съжаление обаче, ВТУ не остава незасегнат от политическите репресии на бурната епоха, в която съществува: още в средата на 20-те години по политически мотиви Камарата уволнява доц. д-р Георги Петков; на 17 май 1944 г. заради левите си убеждения е въдворен ректорът проф. Ст. Чолаков, а най-голямата „чистка“ е извършена наскоро след 9.IX.1944 г., когато е освободена основната част от преподавателския елит на училището: проф. Н. Долински – титуляр на Катедрата по политическа икономия в училището и един от най-продуктивните български учени икономисти през междувоенния период (Penchev 2018), проф. Я. Арnaudов – бивш ректор на ВТУ и директор на Института за изучаване на чужди езици към него, проф. В. Гериловски – титуляр на Катедрата по частностопански и търговско-технически науки, доц. д-р Константин Стоянов – преподавател по стопанска история, история на икономическите доктрини и кооперативно дело и др. За сравнение, не така стоят нещата в свищовското Висше търговско училище, където дори след 9.IX.1944 г. липсват политически репресии. През 1950 г., по решение на Комитета за наука и култура, дотогавашният пръв ректор на свищовското ВТУ проф. Бъров е сменен от поста си, но остава да работи като редовен професор при Катедрата по правни науки (Radkov 2012: 459). Това е единствената „жертва“, която дава това учебно заведение.

През втората половина на 40-те години на XX в. някои от преподавателите на ВТУ се местят в София, други също ги сполетява тежка съдба по политически и идеологически причини, като проф. Иван-Асен В. Ранков, който се озовава в концлагера в Белене (Skochev 2017: 170; Roussev 2020: 180). До края на десетилетието в Държавния университет „Св. Кирил Славянобългарски“, правопреемник на ВТУ, почти не остават преподаватели от училището. Налагането на отрасловите катедри от края на 40-те години на XX в. наметне, които през годините (пък и до днес) ще си произвеждат собствени преподавателски кадри, с минимум качествени постъпления „отвън“, окончателно ще ликвидира възможността за връщането към онзи дух на

академични свободи, който е безспорното постижение на Висшето търговско училище.

Особено голяма е заслугата на ректорите на Висшето търговско училище – Варна, в отвоюването на академичната автономия на учебното заведение. Открояват се двама от ректорите с най-последователна политика и най-сериозни постижения в тази област – проф. Цани Калянджиев и проф. Станчо Чолаков⁷⁴. Всъщност това са първият и последният ректор на училището, единият започнал похода към автономията в едни изключително сложни взаимоотношения с Варненската търговско-индустриална камара и с държавната администрация, а другият – спомогнал за нейното постигане в трудните военни години на първата половина на ХХ в. Заслугите на двамата са безспорни, но тяхното сравняване като академични лидери дава една, макар и малка, идея предимство на проф. Калянджиев. Не защото той е големият инициатор и пръв ректор на училището в продължение на повече от десетилетие, а защото успява да постави Търговската академия над всякакви лични и обществени пристрастия. Показателни в подкрепа на това твърдение са следните факти. През 1924 г. проф. Калянджиев оглавява Академическия съвет в защита на доц. д-р Георги Петков, уволнен от ВТИК заради своето членство в Социал-демократическата партия, а десетина години по-късно, през февруари – март 1933 г., той отново, защитавайки интересите на училището, се конфронтира с ляво настроени студенти, които нарушават учебния процес и тази негова реакция „развързва“ ръцете на Камарата, която го отстранява от ръководството и го пенсионира през следващата 1933 г. За разлика от проф. Калянджиев, проф. Чолаков няма да успее да загърби левите си политически убеждения и още в началото на своето ректорско управление ще се опита да всее разцепление сред студентството като тенденциозно защитава интересите на малочисленото ляво настроено студентско дружество „Стопанска мисъл“ в конфликта му с „Христо Ботев“ – другото студентско дружество в Академията, много по-многобройно като членска маса и създадено още в първите години на учебното заведение (Roussev 2020: 177 –178; 206 – 208).

⁷⁴ Съвсем основателно и заслужено днес на името на точно тези двама професори са учредени и се присъждат двете престижни академични награди на Икономически университет – Варна.

Няма нищо случайно в това, че ВТУ приема като модел на академизъм Държавния университет в София. Това е най-старото българско висше учебно заведение, постигнало своята академична свобода не изначално и по право, а в дълги, десетилетни конфликти с държавни институции, болезнени политически амбиции и дори личностни капризи. Законът за висшето училище в София, с който се поставя неговото началото, приет от Народното събрание на 8 декември 1888 г., изцяло го поставя под контрола на Министерството на просвещението: училището се управлява от ректор, който се избира по тайно гласуване от преподавателите за една учебна година и се утвърждава от Министерството на просвещението (чл. 5); учителският персонал, редовни и и извънредни преподаватели се назначават направо от Министерството на просвещението (чл. 7); Министерството на просвещението изработва подробен правилник за приложението на закона (чл. 19)⁷⁵. Нов важен момент в правното регламентиране на Софийския университет са двата закона от 1904 г.: Закон за Ефорията на Университета „Братия Евлогий и Христо Георгиеви от Карлово“ и Закон за Университета⁷⁶, които запазват върховния надзор над учебното заведение на Министерството на народното просвещение и финансовото управление от страна на структура, наречена „еуфория“, но и дават по-осезаеми академични свободи на Академическия съвет, начело с ректора, на преподавателите, регламентира се университетската структура, включваща факултети и катедри. Основна е заслугата за двата законови акта на проф. Иван Шишманов – един от най-големите интелектуалци в нашата нова история, по онова време министър на народното просвещение, но ще трябва да минат няколко десетилетия, в които Софийският университет сам да отвоюва академичната си автономия. Достатъчно е да се спомене за голямата университетска криза, когато при откриването на новата сграда на Народния театър на 3 януари 1907 г. група студенти освиркват княз Фердинанд и още на следващия ден монархът подписва указ за затварянето на университета и за уволняването на неговите професори, или т.нар. „Втора университетска криза“ през 1921 – 1923 г., въвела в остър конфликт правителството на БЗНС и лично просветния ми-

⁷⁵ Закон за откриване на висше училище в София. // ДВ, №2, 5.01.1889, с. 6 – 7.

⁷⁶ ДВ, №19, 26.01.1904 г., с. 2 – 3; 3 – 7.

нистър Стоян Омарчевски с ректора на университета проф. Любомир Милетич и университетските преподаватели (Istoriya na Sofijskiya universitet 1988: 58 – 64; 104 – 112). Очевидно всички тези трудни периоди по пътя към отстояването на академичната свобода от страна на най-старото българско висше учебно заведение, както и безспорните му постижения в това отношение, са добре познати на варненските професори и доценти и те черпят от тях ценни поуки в преследването на своята университетска кауза.

Десетилетията между двете световни войни е период, в който българското общество ясно изявява стремежите си към развитие на собствено висше образование и то в един по-широк университетски профил. Показателен за тази тенденция е темпът, с който още през 20-те години на ХХ в. се разраства Софийският университет както като структура (появата на нови факултети и катедри), така и като брой студенти. Само за пет академични години (от 1923 – 1924 до 1928 – 1929 г.) неговите студенти нарастват двойно: от 2012 до 4162 (Istoriya na Sofijskiya universitet 1988: 116). Интерес към висше образование има дори във военната сфера, при все че по силата на Ньойския договор (27 ноември 1919 г.) България е със силно ограничени въоръжени сили, респективно с много малко възможности за офицерска кариера (Кожухаров 2011; Кожухаров 2015). Няма съмнение, създателите на Висшето търговско училище – Варна, са силно повлияни от тези обществени процеси, те дори са техни носители, тъй като постигат продукт с широк академичен (университетски) профил на преподаването и на науката. Доказват го учебните програми и дисциплини, застъпени в училището още от самото му начало (Roussev 2020: 117 – 137).

Заключение

В преследване на каузата „академична автономия“ Висшето търговско училище – Варна, не е пионер в българското образователно пространство. Преди него по същия път преминава Софийският университет, извоювал своята автономия в продължителни конфликти с държавната администрация и българските правителства – конфликти, довели до няколко университетски кризи. Варненското училище има сходна съдба със Софийския университет, но и собствени насоки, по които преследва академичните си свободи.

През 20-те и първата половина на 30-те години на ХХ в. отношенията между ВТУ и **Варненската търговско-индустриална камара** са особено динамични и често изпълнени с разногласия и конфликти. Създадено от ВТИК, училището много скоро се конфронтира с Камарата относно своето управление. Основание за по-голяма увереност Търговската академия получава от приетите през 1924 г. промени в Закона за народното просвещение, а и от все по-нарастващите компетенции и възможности на своя преподавателски екип. Налице е и финансовият аргумент – благодарение на създадените в училището академични условия, то предлага качествен образователен продукт, който привлича все повече студенти, а студентските такси се превръщат в основно перо в училищния бюджет. Още през 1924 г. студентските такси съставляват $\frac{1}{2}$ от приходите на ВТУ, впоследствие стигат до $\frac{5}{6}$ от приходите, а средно за първите 15 години $\frac{2}{3}$ от издръжката на училището е осигурена от собствените му постъпления. В крайна сметка Камарата се вижда принудена да се съобрази с тази нова реалност, спира да се меси в самоуправлението на учебното заведение и дори се превръща в негов основен съюзник в отстояването на позиции в пространството на българското висше образование през периода.

Още от средата на 20-те години на ХХ в. в продължение на цели две десетилетия тези свои позиции ВТУ – Варна, отстоява в непрестанен диалог, но и много често в конфликт с **учебни структури** и **държавни институции** в столицата София. Проблемите, които варненската Търговска академия изпитва по отношение на исканията си към централната власт, респективно към Министерството на просвещението, са следните: системно се отказва приемането на специален закон за училището, каквито другите висши стопански учебни заведения вече имат (въпреки многократните искания и изработени във Варна проекти), отказва му се преименуване и разширяване на учебния план в посока към стопанските и социалните науки, отказва му се одържавяване. Ще трябва да се изчака чак до есента на 1944 г., когато преименуването на ВТУ във Висше училище за стопански и социални науки ще стане факт, заедно с одобряването на новия Общ правилник на училището на 14 ноември с.г. (Otchet 1944: 8), а година по-късно – през август 1945 г., ще се постигне и неговото одържавяване. Почти по същото време се извър-

шва и реструктурирането на ВТУ – Свищов, във Висше училище за стопански и социални науки. Всичко това доказва наличието на един сериозен проблем пред българската образователна система (в частност пред висшето икономическо образование още в периода на неговото зараждане) – **прекомерната централизация**. През 20-те – 40-те години проблеми изпитват и висшите стопански учебни заведения в столицата (закриване, трансформиране), но те като по традиция се разрешават много по-бързо и по-лесно.

Добре позната е вярната и вечновалидна мисъл на Марк Тулий Цицерон: *Historia magistra vitae est* (*Историята е учител на живота*). Да, но в днешните български условия тя или е придобила формата на клише, или се забравя и подминава, особено от властимащите. Виждам много интересни паралели между битието на българското висше образование в междувоенния период и неговата съвременна реалност: прекомерната му централизация, грубото чиновническо отношение и вмешателство от страна на държавните институции, лобистките интереси – сякаш нищо не се е променило. Но виждам и нещо друго, че добрите традиции не трябва само да се афишират, а да се проучват, възпроизвеждат и следват. Примерът го дават преподавателите на Висшето търговско училище – Варна, които със своя академизъм и качествен научен и образователен продукт доказват, че е можело да се отстояват позиции и каузи. Вероятно, убеден съм, че може и сега...

Използвана литература

1. **Арnaudов, Я.** Самоутвърждаването на училището ни като висш учебен институт. Спомени. Сборник в чест на проф. Цани Калянджиев 1866 – 1941. Издава Юбилеен комитет. Варна: Изгрев, 1942, с. 65 – 82. (**Arnaudov, Y.** Samoutvarjdavaneto na uchilishteto ni kato vissh ucheben institute. Spomeni. Sbornik v chest na prof. Tsani Kalyandjiev 1866 –1941. Varna, 1942, pp. 65 – 82).
2. **Близнаков, П., Здр. Ковачев, Ст. Цонев.** Кратка история на Икономически университет – Варна (1920 – 2000 г.). Варна: Наука и икономика, 2001. (**Bliznakov, P., Zdr. Kovachev, St. Tsonev.** Kratka istoriya na Ikonomicheski universitet – Varna (1920 – 2000). Varna: Nauka i ikonomika, 2001).

3. **Гаврийски, Д.** Германските висши търговски училища. Годишник на Висшето търговско училище „Димитър А. Ценов“ – Свищов. Година втора 1937 – 1938, Т. II. София: Одеон, 1939, с. 1 – 32. (**Gavrijski, D.** Germanskite visshi uchilishta. Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte „Dimitar A. Tsenov“ – Svishtov. Godina vtora 1937 –1938 g., Т. II, Sofiya, 1939).
4. Годишник на Свободния университет. Годишник на Свободния университет за политически и стопански науки. София, 1922. (Godishnik na Svobodniya universitet. Godishnik na Svobodniya universitet za politicheski i stopanski nauki. Sofiya, 1922).
5. Годишник на Свободния университет. Годишник на Свободния университет за политически и стопански науки (Балкански близкоизточен институт) в София, Т. VIII и IX, София, 1930. (Godishnik na Svobodniya universitet. Godishnik na Svobodniya universitet za politicheski i stopanski nauki (Balkanski blizkoiztochen institute) v Sofiya, Т. VIII i IX, Sofiya, 1930).
6. Годишник на ВТУ–Свищов. Годишник на Висшето търговско училище „Димитър А. Ценов“ – Свищов 1936 – 1937 г., Т. I. София, 1938. (Godishnik na VTU – Svishtov. Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte „Dimitar A. Tsenov“ – Svishtov 1936 – 1937 g., Т. I, Sofiya, 1938).
7. История на Софийския университет. История на Софийския университет „Климент Охридски“. София: Св. Климент Охридски, 1988. (Istoriya na Sofijskiya universitet. Istoriya na Sofijskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski, 1988).
8. **Калянджиев, Ц.** По повод петнайсетгодишнината на Висшето търговско училище. // Списание на Дружеството на завършилите ВТУ – Варна, 1936, Г. I, №4, с. 253 – 263. (**Kalyandjiev, Ts.** Po povod petnadesetgodishninata na Vissheto targovsko uchilishte. // Spisanie na Drujestvoto na zavarshilite VTU – Varna, 1936, I, №4, pp. 253 – 263).
9. **Калянджиев, Ц.** По въпроса за откриване висши търговски курсове при средното търговско училище на Варненската търговско-индустриална камара. XXI и XXII редовна сесия на Варненската търговско-индустриална камара (16 – 17 декември 1912 г., 20 – 21 януари, 3 – 10 март 1914 г.). Варна: Печатница „Зора“ на Д. Костакев, 1914, с. 224 – 327.

- (**Kalyandjiev, Tz.** Po vaproa za otkrivane visshi targovski kursove pri srednoto targovsko uchilishte na Varnenskata targovsko-industrialna kamara, XXI и XXII redovna sesia na Varnenskata targovsko-industrialna kamara (16 – 17 dekemvri 1912, 20 – 21 ianuari, 3 – 10 mart 1914 g.). Varna: Pечатница „Zora” na D. Kostakev, 1914, pp. 224 – 327).
10. **Калянджиев, Ц.** Към историята и развитието на Висшето търговско училище във Варна. // Академични вести, №1 – 2, 1939 – 1940, с. 6 – 7. (**Kalyandjiev, Tz.** Kam istoriyata i razvitiето na Vissheto targovsko uchilishte vav Varna. // Akademicheski vesti, №1 – 2, 1939 – 1940, pp. 6 – 7).
 11. **Кожухаров, А.** За българите – възпитаници на италианското военноморско училище в Ливорно. Стратегии на образователната и научна политика, №2, 2011, с. 164 – 181. (**Kojuharov, A.** Za balgarite – vazpitanici na italianskoto voennomorsko uchilishte v Livorno. // Strategii na obrazovatelната i nauchna politika, 2, 2011, pp. 164 – 181).
 12. **Кожухаров, А.** Обучението на българските морски офицери зад граница (1882 – 1944). Варна: Тера Балканика, 2015. (**Kojuharov, A.** Obuchenieto na balgarskite morski oficeri zad granica (1882 – 1944). Varna: Tera Balkanika, 2015).
 13. **Ковачев, Здр.** Началото на висшето икономическо образование в България. // Известия, №1, , 2009, с. 7 – 18. (**Kovachev, Zdr.** Nachaloto na vissheto ikonomicheskо obrazovanie v Balgaria. // Izvestia, №1, Varna: Ikonomicheski universitet, 2009, pp. 7 – 18).
 14. **Ковачев, Здр.** Първата учебна програма на Висшето търговско училище. // Известия, №1, 2012, с. 9 – 35. (**Kovachev, Zdr.** Parvata учебна програма na Vissheto targovsko uchilishte. // Izvestia, Varna: Ikonomicheski universitet, 2012, №1, pp. 9 – 35).
 15. **Натан, Ж. и др.** Икономическа мисъл в България от края на XIX в. до 9.IX.1944 г. Т. II. София: Наука и изкуство, 1973. (**Nathan, J. et al.** Istoriya na ikonomicheskata missal v Balgaria ot kriya na XIX v. do 9.IX.1944 g. Т. II. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1973).
 16. Отчет на Академическия съвет за академическата 1935 – 1936 г., представен от ректора проф. Янаки Арнаудов. // Годишник на Висшето търговско училище – Варна, Т. IX, 1935 – 1936, 1937, Варна, с. 7 – 19.

- (Otchet na Akademicheskiya savet za akademicheskata 1935–1936 g., predstaven ot rektora prof. Yanaki Arnaudov. // Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte – Varna, T. IX, 1935 – 1936, Varna, 1937, pp. 7 – 19).
17. Отчет на Академическия съвет за академическата 1937 – 1938 г., представен от ректора проф. Янаки Арnaudов. // Годишник на Висшето търговско училище – Варна, Т. XI, 1937 – 1938, Варна, 1939, с. 3 – 22. (Otchet na Akademicheskiya savet za akademicheskata 1937 – 1938 g., predstaven ot rektora prof. d-r Yanaki Arnaudov. // Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte – Varna, T. XI, 1937 – 1938, Varna, 1939, pp. 3 – 22).
 18. Отчет на Висшето търговско училище – Варна за академическата 1942 – 1943 г., представен от ректора г-н проф. Станчо Чолаков. // Годишник на Висшето търговско училище – Варна, Т. XVI, 1942 – 1943, Варна, 1943, с. 3 – 17. (Otchet na Vissheto targovsko uchilishte – Varna za akademicheskata 1942 –1943 g., predstaven ot rektora g-n prof. Stancho Cholakov. // Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte – Varna, T. XVI, 1942 – 1943, Varna, 1943, pp. 3 – 17).
 19. Отчет на Висшето търговско училище – Варна за академическата 1943 – 1944 г., представен от ректора г-н проф. Бойчо П. Бойчев. // Годишник на Висшето търговско училище – Варна, Т. XVII, 1943 - 1944, Варна, 1944, с. 1 – 25. (Otchet na Vissheto targovsko uchilishte – Varna za akademicheskata 1943 –1944 g., predstaven ot rektora g-n prof. Boicho Boichev. // Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte – Varna. T. XVII, 1943–1944, Varna, 1944, pp. 1 – 25).
 20. Отчет на Висшето училище за стопански и социални науки „Св. Кирил Славянобългарски“ – Варна за академическата 1944/45 год., представен от ректора г. професор Бойчо П. Бойчев. // Годишник на Висше училище за стопански и социални науки „Св. Кирил Славянобългарски“ – Варна за 1944 – 1945 година, Т. XVIII, Варна, 1945, с. 7 – 27. (Otchet na Vissheto uchilishte za stopanski i socialni nauki „Sv. Kiril Slaviyanobalgarski” – Varna za akademicheskata 1944 – 1945 g., predstaven ot rektora g-n prof. Boicho P. Boichev. // Godishnik na Vissheto uchilishte za stopanski i socialni nauki „Sv. Kiril Slaviyanobalgarski” – Varna za akademicheskata 1944 – 1945 g., T. XVIII, Varna, 1945, pp. 7 – 27).

21. **Пенчев, П.** От периферия към полупериферия. Наум Долински (1890 – 1968) в историята на българската икономическа мисъл. // Годишник на Икономически университет – Варна, Т. 88, Варна: Наука и икономика, 2018, с. 231 – 274. (**Penchev, P.** Ot periferiya k ampoluperiferiya. Naum Dolinski (1890 – 1968) v istriyata na balgarskata ikonomicheska missal. // Godishnik na Ikonomicheski universitet – Varna, T. 88, Varna: Nauka i ikonomika, 2018, pp. 231 – 274).
22. Професорите на Икономически университет – Варна (1920 – 2015). Варна: Наука и икономика, 2015. (Profesorite na Ikonomicheski universitet – Varna (1920 – 2015). Varna: Nauka i ikonomika, 2015).
23. **Clark, B.** The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective. Berkley, Los Angelis: University of California Press, 1983.
24. **Radkov, R.** Protokolite razkazvat... Nachaloto. 100 godini ot zaveshtaniето на Dimitar Apostolov Tsenov. V. Tarnovo: Abagar, 2012. (**Радков, Р.** Протоколите разказват... Началото. 100 години от завещанието на Димитър Апостолов Ценов. В. Търново: Абагар, 2012).
25. **Roussev, I.** Vissheto targovsko uchilishte – Varna (1920 – 1945) i nachaloto на vissheto ikonomicheskо obrazovanie v Balgaria (1920 – 1945). Varna: Nauka i ikonomika, 2020. (**Русев, И.** Висшето търговско училище – Варна (1920 – 1945) и началото на висшето икономическо образование в България. Варна: Наука и икономика, 2020).
26. Сборник в чест на проф. Цани Калянджиев 1866 – 1941. Варна, 1942. (Sbornik v chest na prof. Tsani Kalyandjiev 1866 – 1941. Varna, 1942).
27. **Скочев, Б.** Концлагерът „Белене“ 1949 – 1987 г. София: Сиела, 2017. (**Skochev, B.** Konclagerat „Belene“ 1949 – 1987 g. Sofiya: Siela, 2017).
28. Стенографически протоколи (1920) Стенографически протоколи на XXV редовна сесия на Варненската търговско-индустриална камара (12 – 19 май 1920 г.). Варна: Светлина. (Stenograficheski protokoli na XXV redovna sesiya na Varnenskata targovsko-industrialna kamara (12 – 19 mai 1920). Varna: Svetlina, 1920).
29. **Цонев, Ст.** Възникване и осъществяване на идеята за Висше икономическо училище във Варна. // Известия, №1, с. 11 – 19. (**Tsonev, St.**

- Vaznikvane i osashtestviavane na ideyata za Visshe ikonomichesko uchilishte vav Varna. // Izvestia, №1, Ikonimicheski universitet – Varna, 1995, pp. 11 – 19).
30. **Вачков, Ст. и др.** Финансовата наука в ИУ – Варна – борба с превратностите на времето. Варна: Наука и икономика, 2016. (**Vachkov, St. et al.** Finansovata nauka v IU–Varna – borba s prevratnostite na времето. Varna: Nauka i ikonomika, 2016).
 31. **Велева, Л., П. Пенчев, М. Димитров.** Деведесет години Университет за национално и световно стопанство 1920 – 2010. София: Стопанство, 2010. (**Veleva, L., P. Penchev, M. Dimitrov.** Dvadeset godini Universitet za nacionalno i svetovno stopanstvo 1920 – 2010. Sofiya: Stopanstvo, 2010).
 32. XXI и XXII редовна сесия на Варненската търговско-индустриална камара (16 – 17 декември 1912 г., 20 – 21 януари, 3 – 10 март 1914 г.). Варна: Печатница „Зора“ на Д. Костакев, 1914. (XXI и XXII redovna sesiya na Varnenskata targovsko-industrialna kamara (16 – 17 dekemvri 1912, 20 – 21 ianuari, 3 – 10 mart 1914 g.). Varna: Pечатnica „Zora” na D. Kostakev, 1914).

АКАДЕМИЧНАТА АВТОНОМИЯ – КАУЗА И ПОСТИЖЕНИЕ НА ВИШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ – ВАРНА (1920 – 1945)

проф. д-р ист. н. **И в а н Р у с е в**

Резюме

Студията изследва еволюцията на Висшето търговско училище – Варна, в борбата му за получаване на официална държавна регламентация и за по-голяма академична автономия. Първата стъпка е направена с изготвянето, обсъждането и приемането на правилник и програма на училището, одобрени на 28 септември 1920 г. със заповед на Министерството на търговията. Нов повратен момент в развитието на учебното заведение се явява Законът за народното просвещение от 1924 г., който за първи път в българското законодателство регламентира съществуването на висше стопанско образование – правното основание за функционирането на варненското ВТУ, по силата на което то минава от ведомството на Министерството на търговията към ведомството на Министерството на народното просвещение. На базата на новия закон се изработва и приема правилникът от 1925 г. Още от следващата 1926 г. започват усилията за прокарването на законопроект за ВТУ, отнели много години и упорит интелектуален труд на неговите преподаватели. Моделът, който се следва, е този на Софийския държавен университет, а основанията – приетите закони за появилите се впоследствие висши стопански учебни заведения. От края на 1936 г. във варненските проектозакони системно и неотменно

присъстват няколко нови и много съществени искания – за промяна на името и разширяването на образователния профил, за откриване на отдели, за въвеждане на катедрната структура и т.н. В крайна сметка реформата е постигната, след като ректорът проф. Станчо Чолаков става министър на просвещението. Оdržавяването и въвеждането на новата структура на Варненската академия окончателно се осъществяват с обнародването на 4 август 1945 г. „Наредба-закон“. Най-сетне дълго преследваната реформа е факт и тя открива един нов период в развитието на учебното заведение.

Ключови думи: *академична автономия, Висшето търговско училище – Варна, висше икономическо образование, междувоенен период (20-те – 40-те години на XX в.)*

ACADEMIC AUTONOMY – CAUSE AND ACHIEVEMENT OF THE HIGHER SCHOOL OF COMMERCE - VARNA (1920–1945)

Prof. Dr. Sc. I v a n R u s e v

Abstract

The study investigates the evolution of the Higher School of Commerce - Varna in its struggle to obtain formal state regulation and greater academic autonomy. The first step was taken with the drawing up, discussion and adoption of the regulations and the syllabus of the School, approved on 28 September 1920 by order of the Ministry of Trade. A new turning point in the development of the educational institution was the Law on Public Education of 1924, which - for the first time in the history of Bulgarian legislation - regulated the existence of higher economic education – the legal basis for the operation of HSC - Varna, by virtue of which the latter passed from the administration of the Ministry of Trade into the administration of the Ministry of Public Education. Based on the new Law there were drawn up and adopted the Regulations of 1925. On the following year – 1926 – there began the efforts to enact a Bill on the HSC, which took its teaching staff many years and strenuous intellectual labour. The model followed was that of Sofia State University, and the legal grounds - the passed laws on the higher economic educational institutions that emerged later on. Since the end of 1936, in the drafted laws in Varna there were methodically and consistently included several new and very significant demands: to change the name and expand the educational profile, to open new departments, to introduce a departmental structure, etc. Eventually, the reform was achieved, after the Rector Prof. Stancho Cholakov became Minister of Education. The nationalization and the introduction of the new structure of the Academy of Varna was conclusively accomplished with the "Decree" promulgated on 4 August 1945. At last the long pursued reform was a fact and it opened a new period in the development of the educational institution.

Key words: *academic autonomy, Higher School of Commerce – Varna, higher economic education, interwar period (1920s – 1940s)*

Съдържание

Въведение	5
Глава първа. Висшето търговско училище – отвоюваното право на съществуване през призмата на различни интереси	7
Глава втора. В контакт – конфликт със създателя: Варненската търговско-индустриална камара	12
Глава трета. Засилващото се напрежение по оста ВТУ – София през 20-те и 30-те години на ХХ в.	21
Глава четвърта. ВТУ и другите висши стопански училища. Трудните решения през втората половина на 30-те години на ХХ в.	32
Глава пета. В преследване на законовата регламентация и структурните промени – ВТУ през военните години (първата половина на 40-те години на ХХ в.)	41
Глава шеста. Отвоюваната автономия – факторите на успеха	46
Заклучение	51
Използвана литература	53
Резюме на български език	58
Резюме на английски език	59